

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΜΠΑΚΟΥΡΟΥ

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΓΕΝΟΥΣ. ΤΟ «ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ»
ΤΟΥ 1705, «ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ» ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

1. ΤΟ «ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ» ΚΑΙ Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ

Τὸ «*Προσφώνημα εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κύριον Γαβριήλ τῷ ,αψε'*», ἂν καὶ ἦταν γνωστὸ στοὺς ἐρευνητές, δὲν εἶχε ἐκδοθεῖ ἕως σήμερα στὸ σύνολό του¹. Ὅπως καὶ ἄλλα ἀνάλογα ρητορικά ἔργα τοῦ περιβάλλοντος τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, θεωρήθηκε δείγμα τῆς παραδοσιακῆς ἀριστοτελικῆς παιδείας ποὺ ὑποτιμήθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς λογίους τοῦ Διαφωτισμοῦ². Τὸ συγκεκριμένο κείμενο, μάλιστα, εἶναι πόνημα τοῦ διδασκάλου τῆς Σχολῆς, Ἀντωνίου Βυζαντίου, ὁ ὁποῖος μαζί μὲ τὸν ἀδελφὸ του Χουρμούζιο ἀνῆκε στὴ χορεία τῶν διαπρεπῶν λογίων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς³.

Ἀπὸ τὴ βιογραφία τοῦ Ἀντωνίου Βυζαντίου εἶναι γνωστὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα καὶ αὐτὰ ἀποσπασματικά παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξε πολυγραφοτάτος⁴. Ἡ γέννησή του θὰ πρέπει κατὰ προσέγγιση νὰ

1. Ὁ Μανουὴλ Γεδεών εἶχε τὴν πρόθεση νὰ ἐκδώσει τὸ «Προσφώνημα» σὲ ἰδιαίτερη μελέτη του γιὰ τὸν Πατριάρχη Γαβριήλ Γ' ἀλλὰ δὲν συνέταξε τὴ μελέτη αὐτή. Βλ. σχετικά τὰ ἐξῆς: Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, 1454-1890*, ἐν Κωνσταντινουπόλει ΑΩΠΓ' [=1883], σσ. 115, 145 [στὸ ἐξῆς: Γεδεών, 1883]. Ἐπαμεινώνδα Ἰ. Σταματιάδου, *Ἐκκλησιαστικά Σύλλεκτα*, ἐν Σάμῳ 1891, σ. 58. Περικλέους Γ. Ζερλέντου, «Ἀντώνιος ὁ Βυζάντιος, διδάσκαλος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης τοῦ γένους σχολῆς», *Byzantinische Zeitschrift*, τ. 16 (1907), σ. 247. [Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών], *Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*, ἐκδοθὲν φροντίδι -, τόμος πρῶτος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, σ. 193 [στὸ ἐξῆς: Γεδεών, 1911].

2. Βλ. σχετικά Βασιλείου Κ. Μπακούρου, *Οἱ φιλολογικὲς - διδακτικὲς μέθοδοι κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Οἱ θέσεις τῶν ἀριστοτελικῶν λογίων καὶ οἱ ἐνστάσεις τῶν διαφωτιστῶν*, Ἀθήνα 2008 [στὸ ἐξῆς: Μπακούρος, 2, 2008].

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ [Θεοδώρου Μ. Ἀριστοκλέους], *Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἀοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαὶ καὶ τινες ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοῦ, ἐξεδόθησαν μετὰ παραρτήματος ἀδεία καὶ ἐγκρίσει τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ὑπὸ - τοῦ ἐκ Χάλκης, τῆ φιλοκάλῳ προτροπῆ Δημητρίου Πασπάλλη*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866, σσ. 354-355.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: Γεδεών, 1883, σσ. 145-146. Περικλέους Γ. Ζερλέντου, *ὄ.π.*, σσ. 242-246. Ἀγγελικῆς Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, *Τὰ μαθηματάρια τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τῆς Τουρκοκρατίας. Διδασκόμενα κείμενα, σχολικὰ προγράμματα, διδακτικὲς μέθοδοι. Σύμβολή*

τοποθετηθεῖ γύρω στὰ 1680, ἐνῶ ὁ θάνατός του πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα ἐντὸς του 1711, ἂν συνδυασθοῦν τὰ δεδομένα ποὺ παρέχουν οἱ ἐγκυρότερες πηγές.

Συγκεκριμένα, ὁ λόγιος Δ. Προκοπίου τὸ 1721 ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχε ἤδη ἀποδημήσει «*κομιδῇ νέος ἐξ ἀνθρώπων*»⁵. Τὸ σχόλιό του ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ μαθηματάριο τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, στὸ ὁποῖο πιστοποιεῖται ὡς *terminus post quem* καὶ *terminus ante quem* τοῦ θανάτου του, ὁ Φεβρουάριος καὶ ὁ Δεκέμβριος τοῦ 1711 ἀντίστοιχα⁶. Ἐπιπρόσθετα, σὲ ιδιόχειρο σημειώμά του ὁ Ἀντώνιος πιστοποιεῖ ὅτι τὸ 1703 ἄρχισε νὰ ἀκροᾶται τὴ ρητορικὴ στῆ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία μὲ διδάσκαλο τὸν Ἰάκωβο Μάνο τὸν Ἀργεῖο, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1709 ἐπιδόθηκε στὴν ἐκμάθηση τῆς Λατινικῆς μὲ διδάσκαλο τὸν Μεγάλο Λογοθέτη, Νικόλαο Μαυροκορδάτο⁷. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα στὸ πλαίσιο τῆς Ἀκαδημίας ἀλλὰ μᾶλλον ἀποτελοῦσε παράδοση κατ' οἶκον.

Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγηθεῖ κανεὶς, ἂν λάβει ὑπόψη του ὅτι τὸ καθῆκον τῆς πατριαρχικῆς προσφώνησης ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ κοινότητα τῆς Σχολῆς ἀναλάμβανε ὁ πρῶτος ἀριστοῦχος τελειόφοιτος⁸ καί, ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ τὸ «Προσφώνημα», τὸ 1705 ὁ συγγραφέας του Ἀντώνιος ἦταν αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἐκλεκτὸς μαθητῆς: «*Ἐπεὶ τοιγαροῦν καὶ ἡ ὑμετέρα κορυφαία ἀκρότης (ἢ γε ψήφῳ Θεοῦ καὶ πνεύματος ἀγίου εὐδοκία καὶ χάριτι κατὰ καιρὸν τὸν δέοντα τοῦ παγκοίνου τῆς ἐκκλησίας σκάφους ἐνεχειρίσθη τοὺς οἴακας καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ διέπειν ἐμπεπίστευται ποίμνιον) κοινὸν ἡμῖν προῦθθηκε πρυτανεῖον τῶν λόγων καθηγητὰς ἡμῖν⁹ τοὺς μηδένα πόνον ἀποσειομένους, ὅπως τι ὄφελος πρὸς παιδείαν γένοιτο, ἐπιστήσασα, οὔτε χρήματα οὐδεμίαν ποιησαμένη φειδῶ, οὔτε πρὸς τὸ τῶν*

στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς παιδείας, Ἀθῆναι 1993, σ. 72, ἀρ. σημ. 1-4 καὶ σ. 73, ἀρ. σημ. 1-2, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία [στὸ ἐξῆς: Σκαρβέλη – Νικολοπούλου, 1993].

5. Δημητρίου Προκοπίου, «Ἐπιτεμημένη ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν καὶ περὶ τινῶν ἐν τῶν νῦν αἰῶνι ἀνθούτων», *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', ἐν Βενετία 1872, σ. 491.

6. Βλ. σχετικὰ τὰ ἐξῆς: Ματθαίου Παρανίκα, «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς (1691-1835)», *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. 27 (1900), σσ. 313-314. Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, 1993, σ. 73, ἀρ. σημ. 1-2.

7. Βλ. σχετικὰ τὰ ἐξῆς: Ἐπαμεινώνδα Ἰ. Σταματιάδου, *ὁ.π.*, σ. 57. Περκλέους Γ. Ζερλέντου, *ὁ.π.*, σ. 247.

8. Βλ. σχετικὰ Βασιλείου Κ. Μπακούρου, «Ἡ ρητορικὴ παιδεία στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή. Τὸ «Προσφώνημα» τῶν σπουδαστῶν τοῦ 1689 στὸν Πατριάρχη Καλλίνικο Β' τὸν Ἀκαρνάνα», *Ἡ Μελέτη*, τ. 4 (2008), σ. 220, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία [στὸ ἐξῆς: Μπακούρος, 3, 2008].

9. Μὲ τὴν ἐκδοση τοῦ «Προσφωνήματος» διαψεύδεται ἡ ὑπόθεση τοῦ Τ. Γριτσοπούλου, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ ἔχει στὴ διάθεσή του τὸ κείμενο, ἐπιχείρησε νὰ διορθώσει τὴν (ὀρθὴ) ἀνάγνωση τοῦ Π. Ζερλέντη «καθηγητὰς ἡμῖν», πιθανολογώντας: «καθηγητὰς ἡμῖν» δυνατὸν καὶ νὰ εἶναι «καθηγητὰς ἡμῶς»: Τάσου Αθ. Γριτσοπούλου, *Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 309.

ἀναλωμάτων ἀποδειλιάσασα πλῆθος, καὶ ἵνα δὴ συνελὼν εἶπω οὐδὲν ὑπελείπετο προθυμίας πρὸς τὴν ἡμετέραν βελτίωσιν»¹⁰.

Ἡ στενὴ σχέσηη ποῦ ἀνέπτυξε ὁ Βυζάντιος μὲ τὸν κορυφαῖο Φαναριώτη Νικόλαο Μαυροκορδάτο¹¹ ἴσως ἐρμηνεύει τὴν γρήγορη ἀνάδειξή του ὡς «λογοθέτου γενικοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ διδασκάλου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς» τὸ 1710¹². Ἡ παραπάνω διαπίστωση δὲν μειώνει τὸ πνευματικὸ ἀνάστημα τοῦ Ἀντωνίου, ἀφοῦ ἤδη ἀπὸ τὰ 1706 εἶχε ἀναλάβει διδακτικὰ καθήκοντα στὴ Σχολή¹³. Ἀντιθέτως, τονίζει τὶς ἀρετὲς του, ἂν συνυπολογιστεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ σχετικὲς πηγές, ἐνῶ ἐξαιρουν τὴν προσφορά του στὴ παιδεία τοῦ Γένους δὲν ἀναφέρονται στὴν καταγωγή του. Ἐπομένως, ἐπρόκειτο πιθανότατα γιὰ ἓνα προικισμένο νέο ἀπὸ ἄσημη οἰκογένεια, ποῦ κατόρθωσε νὰ προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἡγεσίας τοῦ Φαναρίου καὶ νὰ ἀναρριχηθεῖ στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία τοῦ Πατριαρχείου. Αὐτὴ ἡ ἀνέλιξις δὲν ἦταν ἄσχετη μὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸ περιβάλλον τῆς Σχολῆς στὴν ὁποία φοίτησε ὁ Ἀντώνιος καὶ ἐκπροσώπησε μὲ τὸ «Προσφώνημα» τοῦ 1705, ὅπως θὰ ἀναφερθεῖ στὴ συνέχεια. Εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη, λοιπόν, ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ νεαροῦ Ἀντωνίου πρὸς τὴν Παναγιότητά του, τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Γαβριὴλ Γ': «ἀθανάτους ὁμολογεῖν αὐτῇ τὰς χάριτας ὀφλισκάνομεν, ὧν τε παρ' αὐτῆς εὖ πεπονθότες τυχάνομεν, καὶ παθεῖν ἐλπίσι ῥωννόμεθα οὐκοῦν εὐεργέτην τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφόμεθα τελειότητα, καὶ ἀναγράπτους φέρομεν τὰς εὐποιΐας, καὶ ταύτας τῷ αἰῶνι συμπαραπέμπομεν ἐν ἀθανάτοις ἵν' οὕτως εἶπω τοῖς γράμμασι»¹⁴.

Τὸ «Προσφώνημα» ἀποτελεῖ ἓνα δεῖγμα τοῦ ἐπιδεικτικοῦ γένους καὶ μάλιστα τῆς κοσμικῆς καὶ ὄχι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκφωνήθηκε κατὰ τὴν πανηγυρικὴ συνεδρίαση τῆς Πατριαρχικῆς Συνόδου τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα τοῦ 1705, ἡ μνεῖα αὐτοῦ τοῦ ἑορτασμοῦ εἶναι μᾶλλον ἐπικουρικὴ. Καταγράφεται, δηλαδὴ, προκειμένου ὁ ρήτορας νὰ δικαιολογήσει τὸ πανηγυρικὸ ἐγκώμιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας -μὲ προεξάρχοντα τὸν Πατριάρχη Γαβριήλ- γιὰ τὸ ἔργο της, κορωνίδα τοῦ

10. Βλ. ἐδῶ στὴ σ. 31 τοῦ χειρογράφου. [Ἡ ὑπογράμμιση δική μου]. Ὁρθότατα, λοιπόν, ἔχει διορθωθεῖ ἡ ὑπόθεση τοῦ Μ. Γεδεών ὅτι τὸ 1705 ὁ Ἀντώνιος Βυζάντιος ἦταν διδάσκαλος τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς. Ἀνάλογο σφάλμα ἔχει κάνει καὶ ὁ Μ. Παρανίκας, θεωρώντας τὸν Ἀντώνιο Βυζάντιο διδάσκαλο τῆς Σχολῆς τὸ 1703. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: Ἐπαμεινώνδα Ἰ. Σταματιάδου, *ὁ.π.*, σ. 58. Γεδεών, 1883., σ. 145. Ματθαίου Παρανίκα, *ὁ.π.*, σ. 313. Περικλέους Γ. Ζερλέντου, *ὁ.π.*, σσ. 247-248.

11. Γιὰ τὴν πολυσχιδῆ προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: Ἰερωνύμου Κωνσταντινίδου, *Τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τῶν Φαναριωτῶν Ἡγεμόνων εἰς τὰς Παραδουναβείους Ἡγεμονίας Βλαχίας καὶ Μολδαβίας*, Σταμποῦλ 1949, σ. 14. Ε. Παπανούτσου, «Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», *δευκαλίων*, τχ. 21 (1978), σ. 8.

12. Βλ. Περικλέους Γ. Ζερλέντου, *ὁ.π.*, σ. 248.

13. Βλ. σχετικὰ Ματθαίου Παρανίκα, *ὁ.π.*, σ. 313.

14. Βλ. ἐδῶ στὴ σ. 31 τοῦ χειρογράφου. [Ἡ ὑπογράμμιση δική μου].

όποιου εἶναι ἡ μέριμνά της γιὰ τὴ Σχολή, ἀκρογωνιαίو λίθο τῆς παιδείας τοῦ Γένους. Γιὰ νὰ δικαιωθοῦν, ὅμως, οἱ ἄοκνες προσπάθειες τῶν εὐεργετῶν Συνοδικῶν θὰ πρέπει οἱ εὐεργετημένοι μαθητὲς νὰ ἀποδείξουν ὅτι «τὰ τοῦ μουσείου θρέμματα», δηλαδή οἱ προσφερόμενες σχολικὲς γνώσεις, ἀποδίδουν καρπούς. Τὸ «Προσφώνημα», λοιπόν, ἀποτελεῖ μέσω τοῦ ἐπιδεικτικοῦ ὕφους του μιὰ λεκτικὴ πράξη εὐγνωμοσύνης: «τὸ ἐγχείρημα τό, τε γὰρ τῆς ἡμέρας σεβάσμιον, καθ' ἣν ὁ σωτὴρ τὰ τοῦ ἁδου σκυλεύσας βασιλεία ἀνεβίω τὰ κατ' αὐτοῦ στήσας τρόπαια καὶ θριαμβεύσας, ἐν ἧ ὁ τῶν αἰδεσιμωτάτων ἀρχιερέων ἱερὸς σύλλογος συνεδριάζει προκαθημένη σου τῇ τελειότητι, καὶ ἅπαν τὸ τοῦ χριστιανύμου λεῶ σύστημα οἷ γε τὰς αὐτῆς εὐλογίας συνεληλύθασιν ἀρυσόμενοι, καὶ θέατρον ὄντως ἱερὸν καὶ θεοῦ θεάματος συγκεκριμένη (ὁ πάλαι ποθοῦντες οἱ λόγοι τήμερον τὸ τῆς ἐφέσεως πέρας ἀπέλαβον) εἰς τὴν τοῦ χρέους ἔκτισιν ἡμᾶς τὰ τοῦ μουσείου φημι ἐξεβίασαντο θρέμματα. Καὶ δὴ λόγους αὐτῇ ὧν ἔχομεν τὸ κάλλιστον προσφέρειν εὐγνωμόνως μάλα, οἷάπερ δοῦλοι τῆς εὐποιΐας ἠττώμενοι προθυμούμεθα»¹⁵.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι αὐτὸς ὁ ρητορικὸς λόγος ἐντάσσεται στὸ πλαίσιο τῶν προβλέψεων ποὺ καθόρισε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα σιγίλλια λειτουργίας τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, αὐτὸ δηλαδή ποὺ ἐκδόθηκε ἐπὶ Πατριάρχου Καλλινίκου Β' τοῦ Ἀκαρνᾶνος τὸ 1691¹⁶. Σύμφωνα μὲ τίς προβλέψεις αὐτὲς οἱ σπουδαστὲς ὄφειλαν νὰ συντάσσουν «λόγους τινὰς καὶ ἐγκώμια» μὲ διττὸ σκοπὸ. Ἀφενός, δηλαδή, γιὰ νὰ τιμήσουν τοὺς εὐεργέτες τῆς Σχολῆς, ζωντανοὺς καὶ νεκρούς, καὶ ἀφετέρου, γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν πνευματικὴ «προκοπή» τους ποὺ ἀποτελεῖ τεκμήριο τοῦ ἐπιπέδου τῶν σπουδῶν τους στὸ πατριαρχικὸ ἐκπαιδευτήριον¹⁷.

Αὐτὲς οἱ θεσμικὲς προβλέψεις φαίνεται ὅτι εἶχαν διαμορφώσει μιὰ ρητορικὴ παράδοση ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα¹⁸, τὰ ἴχνη τῆς ὁποίας ἀκολουθεῖ ὁ Ἀντώνιος ὡς συγγραφέας ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκπρόσωπος τῆς μαθητικῆς κοινότητος τοῦ πατριαρχικοῦ ἐλληνομουσείου. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ ἐκπαιδευτικὴ παράδοση ποὺ, ἀσφαλῶς, δὲν ἀπέρρευσε ἀπὸ μιὰ τυπικὴ συνοδικὴ πράξη. Τὸ σιγίλλιο τοῦ 1691 ἐπισημοποίησε σχολικὲς πρακτικὲς τῆς βυζαντινῆς ἐκπαίδευσης, οἱ ὁποῖες εἶχαν καταφέρει νὰ ἐπιβιώσουν στὴ συλλογικὴ μνήμη τοῦ Γένους καὶ πιθανότατα ἀναβίωναν, μεταξὺ ἄλλων, καὶ

15. Βλ. ἐδῶ στίς σσ. 32-33 τοῦ χειρογράφου.

16. Γιὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργο τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Β' βλ. ἐνδεικτικὰ Μ. Ἰω. Γεδεών, *Βιογραφικὴ σημείωσις περὶ τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Β' τοῦ Ἀκαρνᾶνος (1688-1702)*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1872.

17. Βλ. Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, *Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα, βιβλίον Η', Θ' καὶ Ι' ἦτοι Τὰ Μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453 - 1789)*, (Ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ). Ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 206.

18. Βλ. σχετικὰ Μπακοῦρος, 3, 2008, σσ. 214-215.

ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνάλογων δυτικοευρωπαϊκῶν προτύπων, ὅσο καὶ ὅπως αὐτὰ προσλαμβάνονταν στὴν Ἀνατολὴ στὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα¹⁹.

Θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς γραμματειακῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ εὐλαβικὴ τήρηση τῶν ἀριστοτελικῶν ρητορικῶν προβλέψεων, ἀφοῦ ἡ καθιέρωση μαθητικῶν προσφωνήσεων συνιστᾷ ἀθλοθεσία καὶ «*ἐφ' οἷς τὰ ἄθλα τιμῆ, καλὰ. Καὶ ἐφ' οἷς τιμὴ μᾶλλον ἢ χρήματα*»²⁰. Ἄν, μάλιστα, τὸ «Προσφώνημα» τοῦ 1705 συγκριθεῖ μὲ προγενέστερά του, ὅπως αὐτὸ τοῦ 1698, ἀποκαλύπτονται καὶ ἄλλα ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ τῆς παράδοσης τὴν ὁποία ἐκπροσωπεῖ, τόσο σὲ ὑφολογικὸ ὅσο καὶ σὲ πραγματολογικὸ ἐπίπεδο.

Τὸ ἐξεζητημένο ἀττικὸ ὕφος, ὡς τεκμήριο τῆς συστηματικῆς σχολικῆς ἀρχαιομάθειας, οἱ ἀναμενόμενες ἀναφορὲς στὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη, στὸν Ὅμηρο, ἢ στὸν Δημοσθένη καὶ οἱ μὴ ἀναμενόμενες σὲ ἀρχαίους θεοὺς ἢ σὲ ρωμαίους ἥρωες διαπλέκονται ἄρτια μὲ ἄξονα τὸ ἐγκώμιο τοῦ Πατριάρχου Γαβριὴλ ὡς προστάτη τῆς Σχολῆς καὶ κατ' ἐπέκταση ὡς προστάτη τῆς παιδείας.

Ἡ ἀρχαιογνωσία, ὅμως, πέρα ἀπὸ τίς ἀπτὲς κειμενικὲς ἀποδείξεις φαίνεται ὅτι διαποτίζει τὸ ἦθος τοῦ ρήτορα, καθὼς δὲν διστάζει *mutatis mutandis* νὰ ἀναπαραγάγει στὸ ἱστορικὸ παρὸν τοῦ τὸ θουκυδίδειο δῶνυμο τοῦ Ἐπιταφίου «λόγος - ἔργον»²¹, ἀντιδιαστέλλοντας τὴν ἀδυναμία τοῦ ρητορικῶν λόγου του πρὸς τὸ κλέος τοῦ τιτάνιου πατριαρχικοῦ ἔργου, ὅταν καλεῖται νὰ τὸ ἐγκωμιάσει, χωρὶς νὰ φανεῖ ὅτι ὑπερβάλλει: «*Πάντα γὰρ λόγον ὑπερβάλλειν αὐτῆς πεπίσμεθα τὰ πλεονεκτήματα, οὐ τὸν ἡμέτερον μόνον, ἀλλὰ κἂν εἰ πάντες συνέλθοιεν οἱ ἀπ' αἰῶνος ῥητορεύσαντες, καὶ τὸ πρᾶγμα μελέτην πεποιημένοι τοῦ βίου, καὶ χεῖλος ἐν καὶ στόμα γενόμενοι τὸν οὐρανὸν αὐτὸν σὺν τοῖς τῶν ἀστέρων χοροῖς εἰς φωνὴν λυθέντα προσλάβοιεν οὐδ' ἂν οὕτως ἐφικέσθαι δύναιτο τῶν πρὸς ἀξίαν αὐτῆς ἐγκωμίων, μὴ ὅτι γε πάντων ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδὲ ἐνὸς τῶν κατορθωμάτων αὐτῆς συνεῖραι τὴν κατ' ἀξίαν εὐφημίαν ἰσχύσαντες [...]* Οὐ γὰρ εὐθαρσῆς ἔτι ἡμῖν ἢ μοῦσα τῶ δρόμῳ τῶν ἔργων ἀμυλλωμένη, οὐδὲ ὑπόπτεροι αὐτῆς, οὐδὲ κοῦφοι οἱ λόγοι, ἀλλὰ σχολαῖοί τε καὶ νοθεῖς, καὶ τοσοῦτον τῶν ἐγκωμίων αὐτῆς ἀπολειπόμενοι»²².

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ *captatio benevolentiae*, ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Ἀντώνιος ὡς ρήτορας, ἐναρμονίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴ χριστιανικὴ ἀρετὴ τῆς ταπεινώσεως, ποὺ πρέπει νὰ τὸν διακρίνει, ἀφοῦ πρωτίστως ἐξυμνεῖ τὸν Πατριάρχη Γαβριὴλ ὡς πνευματικὸ πατέρα του.

19. Ὁ.π., σ. 214, ἀρ. σημ. 1, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

20. Ἀριστοτέλους, *Ρητορική*, I, 1366 b.

21. Βλ. Θουκυδίδου, *Περικλέους Ἐπιτάφιος*, II, 40 καὶ 41.

22. Βλ. ἐδῶ στίς σσ. 32 καὶ 39 τοῦ χειρογράφου.

Ταυτόχρονα, όμως, ο σπουδαστής Αντώνιος κατ' ουσίαν επιδεικνύεται ως «τὸ ἐλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπουδακώς», ἐξυμνώντας τὴν ἐλληνικὴ παιδεία ὡς ὑπέρτατη παρακαταθήκη καὶ τὴν ἐκπαίδευση ὡς τελέσφορο μηχανισμό κοινωνικῆς διάκρισης. Στὸ σύστημα ἀξιών, ποὺ σκιαγραφεῖται, κανένα ἀγαθὸ δὲν μπορεῖ νὰ συναγωνισθεῖ τὴν παιδεία, ἀφοῦ αὐτὴ ἐξασφαλίζει κάθε ἀγαθὸ. Οὔτε ἡ ἐπιφανῆς κοινωνικὴ καταγωγή οὔτε ὁ συνακόλουθος πλοῦτος συνιστοῦν ἀξιωμακτικὰ ἐχέγγυα τῆς παιδευτικῆς ἔφεσης. Ἀντιθέτως, ἡ διαμνημόνευσή τους ὑποβαθμίζει καὶ εὐτελίζει τὴν ἔφεση αὐτῆ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα συνιστᾷ ἡ ἀναφορὰ τοῦ ρήτορα στὴν οἰκογενειακὴ καταγωγή τοῦ Γαβριήλ: «οὐδὲ προγόνων εὐκλειαν πάππων τε καὶ ἐπιπάππων ὄρμαθὸν τῷ λόγῳ ἐπισωρεύσομεν ἀπειρόκαλον, οὔτε μὴν περὶ ταῦτά γε τὰ μικρὰ, καὶ ἄνθους ἡρινοῦ ταχύτερον ἀποχόμενα οἷς οἱ μὴδὲν ἔχοντες οἴκοθεν σεμνὸν ἐναμβρύνονται ρώμην φημί»²³.

Ἡ ἀπαξίωση τῶν μάταιων διακρίσεων ἀποτελεῖ, βέβαια, κοινὸ τόπο τῆς χριστιανικῆς γραμματείας, ἀλλὰ προσλαμβάνει ἰδιάζουσα σήμανση, ὅταν διατυπώνεται ἀπὸ ἕνα νεαρὸ μαθητὴ τῆς Σχολῆς γιὰ τὸν Πατριάρχη καὶ μάλιστα ἐνώπιόν του, περιστοιχισμένο ἀπὸ τοὺς Φαναριῶτες αὐλικούς. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀνάλογες ἀπαξιωτικὲς ἀναφορὲς στὴ ματαιότητα τῶν ἐγκόσμιων τιμῶν καταγράφονται καὶ σὲ προγενέστερα τοῦ 1705 προσφωνήματα, ὅπως αὐτὸ ποὺ συνέταξε τὸ 1703 ὁ Ἰάκωβος Μάνος ὁ Ἀργεῖος²⁴.

Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν πάντοτε τὰ εὔσημα τῆς παιδείας, ἡ ὁποία, ἂν καὶ θύραθεν, δὲν ἐμπίπτει στὸν κανόνα τῆς ματαιότητος. Δὲν ἔχει, λοιπὸν, μεγάλη σημασία νὰ διερευνηθεῖ ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν ἐπαίνων ποὺ ἀπευθύνει στὸν Γαβριήλ ὁ Αντώνιος, γιατί οὐσιαστικὰ δὲν εἶναι τὸ συγκεκριμένο φυσικὸ πρόσωπο ποὺ ἐπαινεῖται ἀλλὰ ὁ ἱστορικὸς ρόλος τοῦ ἀξιώματος ποὺ τὸ πρόσωπο αὐτὸ διακονεῖ²⁵. Μὲ αὐτὸν τὸν ρόλο στοιχεῖ καὶ

23. Βλ. ἐδῶ στὴ σ. 34 τοῦ χειρογράφου.

24. Βλ. Γεδεών, 1911, σ. 196.

25. Οἱ ἐπαινοὶ τοῦ Αντωνίου γιὰ τὸν Σμυρναῖο Γαβριήλ Γ' τὸν ἀπὸ Χαλκηδόνος δὲν φαίνεται νὰ συνιστοῦν χαμερπὴ κολακεία. Ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ διάφορες πηγές, ἐκλέχθηκε κανονικῶς στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο καί, ἕως τὸν θάνατό του στις 16 Ὀκτωβρίου 1707, διαχειρίστηκε με σύνεση τὰ πατριαρχικὰ πράγματα. Στάθηκε προστάτης τῆς παιδείας ὄχι μόνον στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ καὶ στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του τὴ Σμύρνη, ἀφοῦ σύμφωνα με τὴν τοπικὴ παράδοση κίνησε τὰ νήματα, ὥστε στὴ συνέχεια ὁ μητροπολίτης Σμύρνης Παρθένιος νὰ ἰδρῦσει τὸ πρῶτο σχολεῖο τῆς πόλης, τὸ ὁποῖο μετεξελίχθηκε στὴν περίφημη Εὐαγγελικὴ Σχολή. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: : Μ. Παρανίκα, «Περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως σημειώσεις Παρθενίου καὶ Ανθίμου, Μητροπολιτῶν Σμύρνης», *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. 19 (1884-1885), σ. 14. Γενναδίου Μ. Ἀραμπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη ἤτοι ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ γενικῶν καὶ εἰδικῶν προλεγομένων*. Μέρος πρῶτον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1933, σ. 200. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες. Εἰδήσεις ἱστορικαὶ καὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ*

ἀπὸ αὐτὸν ἐκπορεύεται τὸ σύστημα ἀξιῶν στὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ θητεύει ὁ ρήτορας.

Πρόκειται, συνεπῶς, γιὰ μιὰ στάση ζωῆς ποὺ πηγάζει ἀπὸ ἓνα σύστημα διαπαιδαγώγησης, διαρρυθμισμένο στὸ πλαίσιο τῆς Σχολῆς. Οἱ ἀπαρχές αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἴσως θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὶς ἀνακαινιστικὲς παρεμβάσεις τοῦ Πατριαρχείου στὸ κεντρικὸ ἐκπαιδευτήριό τῆς Ἀνατολῆς, μὲ στόχο τὴ διεύρυνση τῆς ἀπήχησής του πέρα ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Φαναρίου. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ 1663 ἐπὶ Πατριάρχου Διονυσίου Γ' τοῦ Βαρδάλεως σὲ σχετικὸ μὲ τὴ Σχολὴ σιγίλλιο θεσπιζόταν πρόνοια ὑποτροφίας γιὰ δώδεκα σπουδαστές, πιθανότατα ἀπὸ τὰ λιγότερο εὐπορα κοινωνικὰ στρώματα. Προστατευτικὲς προβλέψεις γιὰ τοὺς οικονομικὰ ἀσθενέστερους σπουδαστὲς τῆς Σχολῆς περιλαμβάνονταν καὶ στὸ σιγίλλιο τοῦ 1691²⁶.

Εἶναι δύσκολο, λοιπόν, νὰ μὴ συνδεθεῖ αὐτὴ ἡ ρηζικέλευθη καὶ ἔμμονη ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ στάση μὲ τὸ πρόσωπο ποὺ στηρίζει οικονομικὰ τὴν ἀνακαίνιση τῆς Σχολῆς τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 17ου αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ τὸν Μανωλάκη Καστοριανό, ἓναν «ἄρχοντα» μὲ λαϊκὴ καταγωγή, ποὺ δὲν ἀνῆκε στὴ φαναριώτικη ἀριστοκρατία τῶν ἀξιωματῶν ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ ἰσχὺς του προερχόταν ἀπὸ τὸν πλοῦτο τοῦ ἐμπορίου²⁷.

Οἱ ἐπιχειρηματικὲς δραστηριότητές του δὲν ἀποτελοῦν *ipso iure* ἀπόδειξη μιᾶς διαμορφωμένης ἀστικῆς συνείδησης, ὥστε οἱ ἐκπαιδευτικὲς παρεμβάσεις του νὰ χαρακτηριστοῦν *διαφωτιστικὲς* μὲ τὴν ἱστοριοφιλολογικὴ σημασία τοῦ ὄρου. Ἦταν, ὅμως, ἀνακαινιστικὲς καὶ σταθερὰ προσανατολισμένες στὴν παροχὴ τοῦ κοινωνικοῦ ἀγαθοῦ τῆς παιδείας σὲ ἐκεῖνα τὰ στρώματα τοῦ ἑλληνορθόδοξου millet, τὰ ὁποῖα ἔως τότε δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ τὸ ἀπολαύσουν ἐξαιτίας τῆς οικονομικῆς δυσπραγίας τους. Ἀνάλογο ἐνδιαφέρον ἔδειξε ὁ Καστοριανὸς καὶ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλληνορθόδοξων τῆς ὀθωμανικῆς περιφέρειας²⁸.

Θεσσαλονίκης, 36 – 1884. Ἔκδοσις δευτέρα ἐπηρεημένη καὶ βελτιωμένη βάσει τῶν ἰδιοχείρων σημειωμάτων τοῦ συγγραφέως, ἀνασύνταξις κειμένου, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια – πίνακες, εὐρετήρια ὑπὸ Νικολάου Λυκ. Φοροπούλου, Ἀθῆναι 1996, σσ. 492-497 [στὸ ἐξῆς: Γεδεών, 1996]. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου - Μαρίας Κ. Χαιρέτη, «Σμύρνης, Μητρόπολις», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 11 (1967), στ. 254.

26. Βλ. σχετικὰ Μπακοῦρος, 3, 2008, σ. 213.

27. Βλ. ἐνδεικτικὰ Γεδεών, 1883, σσ. 124-131.

28. Γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ὡς ταξικὸ πρόνομο καὶ τὶς καίριες θεσμικὲς παρεμβάσεις τοῦ Μανωλάκη Καστοριανοῦ στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, ὥστε νὰ γίνεταί λόγος γιὰ δική του «Σχολή», ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικὲς πρωτοβουλίες του βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: Μ. Παρανίκα, «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς», *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, τ. 19 (1884-1885), σ. 11. Μ. Μανούσακα, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς. Τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Σχολῆς Μανωλάκη Καστοριανοῦ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ νέων ἀνεκδότων πηγῶν», *Ἀθηνᾶ*, τ. 54 (1950), σσ. 3-28. Ἀγγελικῆς Σκαρβέλη - Νικολοπούλου, *Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας. Πρόσωπα - Θέματα – Κείμενα*. [Πανεπιστημιακὲς παραδόσεις], Ἀθῆνα 1999, σσ. 17 καὶ 20-21.

Ὁ χαρακτήρας τῆς παρέμβασης τοῦ Καστοριανοῦ τεκμαίρεται ἀπὸ δύο γεγονότα. Κατ' ἀρχὰς σύμφωνα μὲ τὸ σιγίλλιο τοῦ 1663 ἡ Ἀκαδημία ὀργανώνεται κατὰ τὰ πρότυπα μιᾶς μοναστικῆς ἀδελφότητος, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ὀνομάζονται «ἀδελφοὶ τῆς σχολῆς»²⁹. Ἡ περιουσία τους, ἂν ἀποβίωναν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διδασκαλίας ἢ τῆς φοίτησής τους, περιερχόταν στὴ κυριότητα τῆς Σχολῆς³⁰. Ἐπειτα, σύμφωνα μὲ ὀρισμένες πατριαρχικὲς πηγὲς ὁ «Μανουὴλ ἐκ Καστορίας» ἦταν ὄχι μόνον ἀναλφάβητος ἀλλὰ καὶ «βαρβαρίζων τῇ καταγωγῇ»³¹. Μὲ αὐτὸ τὸ σχόλιο, ποὺ δὲν διατυπώνεται μὲ κακεντρέχεια, πιθανῶς ὑπογραμμίζεται ὅτι ὁ Μανωλάκης δὲν ἦταν ἑλληνόφωνος ὀρθόδοξος. Πρόθεσή του, λοιπόν, δὲν ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκπαίδευσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀλλὰ ἡ ἰσχυροποίηση τῆς ἑλληνορθόδοξης παιδείας τοῦ Γένους.

Οἱ παραπάνω ἐπισημάνσεις ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἐκπαίδευση, ὅπως καὶ οἱ κοινοτικοὶ θεσμοί, ἦταν πολιτικὲς δομὲς ποὺ λειτουργοῦσαν ἐντὸς τοῦ προνομιακοῦ πλαισίου, ὅπως αὐτὸ ἀναγνωρίζοταν ἀπὸ τὸ ἰσλαμικὸ δίκαιο γιὰ τοὺς ἑτερόθρησκους ὑπηκόους τοῦ χαλιφάτου³². Ἡ Πατριαρχικὴ Σχολή, ὅπως καὶ γενικότερά τα σχολεῖα τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας, δὲν ἦταν ἐκπαιδευτήρια τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ τῶν ἑλληνορθόδοξων στὸ δόγμα μαθητῶν, ἀνεξαρτήτως ἐθνοφυλετικῆς καταγωγῆς, ἢ ὁποία οὔτε ἦταν δυνατόν νὰ διαγνωστεῖ οὔτε φαίνεται ὅτι ἡ διάγνωσή της ἐνδιέφερε τὸ Φανάρι, τουλάχιστον τὴν περίοδο αὐτή. Ἐτσι, ἐπιβεβαιώνεται ὅτι οἱ παρεμβάσεις τοῦ Μανωλάκη δὲν εἶχαν διαφωτιστικὸ χαρακτήρα, μὲ δεδομένη τὴ σύγχυση τῶν διαφωτιστῶν λογίων κατὰ τὸν 18ο – 19ο αἰῶνα, ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχέσεις τῆς ἐθνικῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἑλληνοπαίδων μὲ τὴ σχολικὴ πραγματικότητα στὴν ὀθωμανικὴ Ἀνατολή³³.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία συμπτωταγωνιστεῖ μὲ τὸν Μανωλάκη στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς καὶ συγκατανεῦει στὴν ἀνανέωση τοῦ δυναμικοῦ τῆς μὲ μαθητὲς καὶ στὴ συνέχεια διδασκάλους ἀπὸ τὰ λαϊκὰ στρώματα δὲν συνιστᾷ ἀπόπειρα ἀπαγκίστρωσης τῆς Συνόδου ἀπὸ τὸ φαναριώτικο κατεστημένο. Τὸ συνοδικὸ σύστημα τῆς Ἐκκλησίας δὲν διέθετε μηχανισμοὺς ταξικῶν

29. Ἡ οικονομικὴ δυσπραγία τοῦ Γένους καθιστοῦσε ἀναγκαία, μεταξύ ἄλλων, τὴ διαχείριση μὲ βάση τὶς ἀρχὲς τῆς μοναστικῆς λιτότητας, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴ μισθοδοσία τῶν διδασκάλων τῆς Σχολῆς. Βλ. σχετικὰ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεῶν, *Παιδεία καὶ Πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1893, σσ. 21-22.

30. Βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεῶν, «Γράμματα περὶ τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς (Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας)». Ανατύπωση ἐκ τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1903, σ. 4.

31. Βλ. σχετικὰ Γεωργίου Προυσαέως, *Αρίθμησις κοινὴ καὶ διδακτικὴ μετὰ μακρῶν προλεγόμενων περὶ ἐκπαίδευσσεως*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1855, σ. 100.

32. Βλ. σχετικὰ Μπακοῦρος, 2, 2008, σσ. 96-102.

33. *Ο.π.*

ἀποκλεισμῶν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπικὸ βαθμὸ καὶ τὰ ἀξιώματα πὺ τὸν συνοδούουν. Τὸ ζήτημα, λοιπόν, δὲν ἦταν εἰδικῶς ἐκκλησιαστικὸ³⁴.

Πιθανῶς, οἱ Συνοδικοὶ καὶ οἱ αὐλικοὶ ἀξιωματοῦχοι εἶχαν συνειδητοποιήσει ὅτι τὸ δράμα τῆς πολιτικῆς διακυβέρνησης τοῦ Γένους χρειαζόταν νέους πρωταγωνιστές, οἱ ὁποῖοι, γιὰ νὰ καταστοῦν λειτουργικοὶ, ἔπρεπε νὰ ἐκπαιδευθοῦν. Ἡ Πατριαρχικὴ Σχολὴ παρεῖχε ὄχι θεολογικὴ ἀλλὰ θύραθεν παιδεῖα, ἱκανὴ νὰ διαπλάσει τὸ ἀπαιτούμενο ἦθος καὶ ὕφος. Ἐπομένως, ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς στόχευσης στὴν ἀξιοποίηση ἀνθρώπινου δυναμικοῦ ἀπὸ τὰ εὐρύτερα στρώματα τοῦ Γένους καὶ ὄχι τὸ εἶδος ἢ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρεχόμενης γνώσης ἦταν ὁ λόγος πὺ καθιστοῦσε τὴν παιδεῖα τῆς Σχολῆς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα *λαϊκῆ*. Ἄς σημειωθεῖ καὶ τοῦτο τὸ ἱστορικὸ ὀξύμωρο, ὅσο περισσότερο ἐκλαϊκεύονταν ἡ σχολικὴ γνώση, τόσο βαθύτερα συμμορφωνόταν μετὰ τὸν ἀριστοτελικὸ στοχασμὸ. Ἐξαρχαῖζόταν, δηλαδὴ, ὡς διδακτικὴ πράξη, ἀφοῦ πρῶτος ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος εἶχε ἀντιμετωπίσει τὴ συστηματικὴ ἐκπαίδευση ὡς θεσμὸ, μετὰ τὸν ὁποῖο ἡ Πολιτεία ἔπρεπε νὰ καθιστᾷ τοὺς μαθητὲς πολῖτες-φορεῖς τῶν ἐκάστοτε ἀξιών τῆς³⁵.

Συναφῆς εἶναι καὶ ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐπιλογὴ τῆς ἐθελοδοουλίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, πὺ ἀποτελεῖ μόνιμο desideratum γιὰ τοὺς Νεοέλληνες ἐρευνητὲς. Διατυπώθηκε ὡς ἡχηρὴ μομφὴ ἐναντίον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας ἀπὸ ἐπιφανεῖς διαφωτιστὲς, δημιουργώντας

34. Ἡ ἐπιρροὴ τῶν Φαναριωτῶν στὴ Σύνοδο πρέπει νὰ θεωρηθεῖ δεδομένη ἐξαιτίας τῆς ὁσμωσης τῶν Συνοδικῶν μετὰ τοὺς ἀριστοκράτες αὐτοὺς στὸ πλαίσιο τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Θὰ ἦταν, ὁμως, αὐθαίρετο νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἄσχημη οἰκογενειακὴ καταγωγὴ ἢ ἡ οἰκονομικὴ ἀδυναμία ἀποτελοῦσαν κριτήρια ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὸν ἐπισκοπικὸ βαθμὸ ἢ τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα. Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ 17ου-18ου αἰῶνα μόνον δύο ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες προέρχονταν ἀπὸ φαναριώτικους οἴκους. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωαννίκιο Γ' Καρατζᾶ καὶ τὸν διάδοχό του Σαμουήλ Α' Χαντζερῆ. Ἄν, ὁμως, ἐξεταστοῦν προσεκτικὰ οἱ συνθήκες ἐκλογῆς τους, θὰ διαπιστωθεῖ ὅτι οὔτε τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἀναδείχθηκαν στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο, ἐκπροσωπώντας ἕνα ἐνιαῖο, κατεστημένο, ἀριστοκρατικὸ σύστημα ἀξιών. Βλ. σχετικὰ Βασιλείου Κ. Μπακούρου, *Σαμουήλ Χαντζερῆς ὁ Βυζάντιος (1700 - 1775). Ἡ συμβολὴ του στὴν πνευματικὴ κίνηση τοῦ Γένους κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα*, Ἀθήνα 2008, σ. 9 κέξ. [Στὸ ἐξῆς: Μπακούρος, 1, 2008].

35. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπογραμμίζει: «Ὅτι μὲν οὖν τῶ νομοθέτη μάλιστα πραγματευτέον περὶ τῆς τῶν νέων παιδεῖας, οὐδεὶς ἂν ἀμφισβητήσειεν. Καὶ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν οὐ γιγνόμενον τοῦτο βλέπτει τὰς πολιτείας· δεῖ γὰρ πρὸς ἐκάστην παιδεύεσθαι, τὸ γὰρ ἦθος τῆς πολιτείας ἐκάστης καὶ φυλάττειν εἶωθε τὴν πολιτείαν καὶ καθίστησιν ἐξ ἀρχῆς, οἷον τὸ μὲν δημοκρατικὸν δημοκρατίαν, τὸ δ' ὀλιγαρχικὸν ὀλιγαρχίαν [...] Ἐπεὶ δ' ἐν τῷ τέλει τῆ πόλει πάση, φανερόν ὅτι καὶ τὴν παιδεῖαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων καὶ ταύτης τὴν ἐπιμέλειαν εἶναι κοινὴν καὶ μὴ κατ' ἰδίαν»: Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, VIII, 1337 a. Αὐτὴ ἡ δεοντολογικὴ ἀρχὴ γιὰ τὴ συστηματικὴ δημόσια ἐκπαίδευση, πὺ ἀποτελέσει ὀργανωτικὸ γνώμονα κάθε ἐκπαιδευτικῆς προσπάθειας ἕως τὸν 18ο αἰῶνα, ἔγινε ἀντικείμενο σφοδρῆς κριτικῆς, ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς διαφωτιστὲς καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς παιδαγωγούς. Βλ. ἐνδεικτικὰ Albert Schinz, *Le pensée de Jean Jacques Rousseau: essai d'interprétation nouvelle*, Paris 1929, σσ. 85-89.

ιδεολογικό σάλο κυρίως μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους για ευνόητους λόγους. Διερευνήθηκε, ωστόσο, με βάση κυρίως τα κείμενα που εκδόθηκαν στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν η εθνική αφύπνιση των Ελλήνων προκαλούσε ισχυρούς τριγμούς στο πολιτειακό οικοδόμημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁶. Το διαβρωμένο, όμως, κοινωνικό έδαφος αυτού του οικοδομήματος δεν είναι πάντα πρόσφορο ή βατό στην έρευνα, ιδιαίτερα όταν επιχειρούνται ιστορικές γενικεύσεις για τις σχέσεις του Πατριαρχείου με την οθωμανική εξουσία από την Άλωση έως το 1821³⁷.

Το «Προσφώνημα» αποτελεί μια εξαιρετικά αξιόπιστη πηγή για το συγκεκριμένο ζήτημα, όχι μόνο γιατί εκφράζει δημόσια τις κατεστημένες θέσεις της κεντρικής εκκλησιαστικής διοίκησης αλλά και κυρίως γιατί, όταν συντάσσεται στις αρχές του 18ου αιώνα, το παραδοσιακό σύστημα αξιών, στο οποίο αναφέρεται, είναι ακόμη αδιατάρακτο. Επιπρόσθετα, ο επιδεικτικός ρητορικός χαρακτήρας του είναι ιστορικά αποκαλυπτικός για τα πρόσωπα και τα πράγματα του περιβάλλοντος από το οποίο προήλθε και στο οποίο άπυθνεται.

Συγκεκριμένα, ο ρήτορας χρησιμοποιεί μία φορά στον λόγο του τον όρο *Έλλην* και το παράγωγό του επίθετο *έλληνική*. Ο όρος *Έλλην* καταγράφεται σαφώς ως έθνοφυλετικός ή και γλωσσικός αλλά όχι ως θρησκευτικός προσδιορισμός, αφού οι Άρχαιο Έλληνες γίνονται συλληπτοί ως ένα πολύ συγκεκριμένο ενιαίο σύνολο με κοινές αξίες και πρότυπα: «μηκέτι παρ' Ελλήνων τοίς πάλαι Αριστείδην³⁸ εκείνον άδεσθαι κατακλέος δικαιοσύνης»³⁹.

Δεν υπάρχει, ωστόσο, στο ύφος ή τον τόνο του ρήτορα οποιαδήποτε άλλη ένδειξη ταύτισης με ό,τι εκπροσωπούν οι Έλληνες εκτός αυτών που νοούνται με τη χρήση του επιθέτου *έλληνική*, όταν συνεκφέρεται με το ουσιαστικό *παιδεία*. Ως συνεπής άριστοτελικός και έκκολαπτόμενος γραμματικός ο μαθητής Αντώνιος Βυζάντιος τοποθετεί τις άπαρχές της έλληνικής παιδείας στον Όμηρο, αφού τα όμηρικά έπη δεν είναι μόνο το πρώτο κείμενο της έλληνικής γραμματείας αλλά και το άρχαιότερο

36. Σε ελάχιστες περιπτώσεις ή έρευνα κατόρθωσε να υπερβεί τις αντικειμενικές δυσκολίες και να προχωρήσει σε συνθετική έρμηνεία. Ένα τέτοιο έρμηνευτικό υπόδειγμα βλ. Αθανασίου Θ. Φωτοπούλου, «Έλεγχος του ψευδοταλανισμού της Ελλάδος'. Ορθόδοξη άπάντηση στη δυτική πρόκληση περί τα τέλη του ΙΗ' αιώνα», *Μνημοσύνη*, τ. 11 (1988-1990), σσ. 302-362.

37. Βλ. σχετικά Μπακούρος, 1, 2008, σσ. 219-220, άρ. σημ. 873, 267-268, άρ. σημ. 1110 και 274-276, άρ. σημ. 1125-1127.

38. Ο Αθηναίος Αριστείδης, άποτελεί πρότυπο πολίτη, όχι μόνο για τους σχολαστικούς Έλληνες λογίους, όπως ο Αντώνιος Βυζάντιος, αλλά και για τους σφοδρούς πολέμιούς τους, τους Έλληνες διαφωτιστές, όπως ο Αδ. Κοραής. Βλ. σχετικά Αλέξη Πολίτη, «Άν ήρχιζε μετά είκοσι χρόνους...'. Ο Κοραής, οι κοινωνικές ιδέες του Διαφωτισμού και η Έλληνική Έπανάσταση», *Ο Έρρανιστής*, τ. 26 (2007), σσ. 241-254.

39. Βλ. έδω στίς σσ. 40-41 του χειρογράφου.

διδασκτικό ἐγχειρίδιο τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης. Ἔτσι, ὁ ὅρος *ἑλληνικὴ παιδεία* στὸ «Προσφώνημα» περικλείει τὴν πλατωνικὴ *παίδευση*, δηλαδή τὴ συστηματικὴ καὶ ἐπίπονη κατάκτηση τῆς γνώσης, τὴν ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ, τὴν πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση καὶ τέλος τὸ ἀπαύγασμα τοῦ λόγου, τὴ λογοτεχνία. Πρόκειται γιὰ τὸν παραδοσιακὸ συνδυασμὸ τῶν *καλῶν γραμματικῶν* μαθημάτων μετὰ τὰ *καλὰ γράμματα* (Belles-Lettres)⁴⁰.

Τὸ σύνθετο περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας συμπληρώνεται ρητορικὰ μετὰ πυκνὰς ἀναφορὰς στὰ κείμενα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Ὁ ὁμιλητὴς, ὅμως, δὲν θεολογεῖ. Παραδειγματολογεῖ, ἀντλώντας ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πατερικὴ παράδοση. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δὲν εἶναι ἐπιθέματα τοῦ λόγου. Συνιστοῦν μετὰ τὴν ποικιλία καὶ τὴν εὐστοχία τους δείγματα ἐνὸς ἀνυπόκριτου ἐκκλησιαστικοῦ βιώματος. Ἔτσι, ἡ *ἀρχαιομάθεια* συνδυάζεται μετὰ τὴ *χριστομάθεια*, γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ ὁ ὕψιστος παιδευτικὸς καρπὸς τῆς ἑλληνορθόδοξης παιδείας ἢ *χρηστοθήθεια*, στὴ διδασκαλία τῆς ὁποίας διακρίθηκε ὁ Ἀντώνιος Βυζάντιος⁴¹.

Ἡ ἀπουσία σαφῶς προσδιορισμένης ἢ τουλάχιστον καταγεγραμμένης ἐθνικῆς συνείδησης δὲν συνεπάγεται, λοιπόν, τὴν ἀπουσία πολιτικῆς συνείδησης ἀπὸ τοὺς κεντρικοὺς ἐκκλησιαστικοὺς φορεῖς. Ἡ ἐπίγνωση τῆς ταυτότητας τοῦ πολίτη παρουσιάζεται στὸ «Προσφώνημα», μεταγλωσσικὰ, κυρίως, δηλαδή, ὡς αὐτογνωσία τῆς ἑλλειψῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἀπευθυνόμενος ὁ ρήτορας-μαθητὴς στὸν Πατριάρχην Γαβριὴλ τὸν ἐπαινεῖ, γιὰ τὸ προστάτευσεν τὸ κοινωνικὸ ἀγαθὸ τῆς παιδείας, καὶ ὑπογραμμίζει χαρακτηριστικὰ: *«καὶ πρῶτανιν τὴν ὑμετέραν ἴσμεν ἀκρότητα, καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ ταύτην ἐν τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας ἀνάρπαστον γεγονέναι. Ὁ γὰρ πανδαμάτωρ χρόνος συνεργὸν λαβῶν καὶ τὴν τῶν κρατούντων τυραννίδα οὐκ ἔστιν ὅπως μὴ πᾶν ἀγαθὸν ἐξ ἀνθρώπων ποιήσατο [...] διὰ τὸ τοῦ γένους ἀτύχημα εἰσὶν ἀντιπίπτοντες»*⁴².

Ἡ πολιτικὴ ὀριμότητα, ὁ κοινωνικὸς προβληματισμὸς καὶ κυρίως ἡ ἐνάργεια μετὰ τὴν ὁποία συλλαμβάνεται ὁ ἱστορικὸς χωροχρόνος ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ παραδοσιακὴ παιδεία δὲν ἦταν ἀναγκαστικὰ συνώνυμη τῆς γνωστικῆς ἀφασίας οὔτε ὁ σχολαστικὸς γραμματικὸς ἦταν κατ' ἀνάγκην ἕνας ἀλλοτριωμένος πολίτης⁴³. Ἀσφαλῶς, δὲν ἦταν ἐπαναστάτης, ὅπως ἀπαιτοῦσε τὸ ἀνθρωποειδῶλο τοῦ Διαφωτισμοῦ. Γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο προτιμοῦσε τὶς συνυποδηλώσεις ἀπὸ τὶς μεγαλόστομες δηλώσεις.

40. Γιὰ τὴν καταδίκη τῶν «καλῶν γραμματικῶν» ἀπὸ τοὺς διαφωτιστὲς βλ. ἐνδεικτικὰ Α. Κοραΐ, *Ἄπαντα*, τόμος πρῶτος: *Βιογραφίες. Παιδεία καὶ γλώσσα. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Ἀθῆναι 1969, σ. 278.

41. Βλ. ἐνδεικτικὰ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλὰς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον*, ἐκδοθὲν ὑπὸ Γεωργίου Π. Κρέμου, Ἀθήνησι 1872, σσ. 177-178.

42. Βλ. ἐδῶ στίς σσ. 32 καὶ 43 τοῦ χειρογράφου. [Ἡ ὑπογράμμιση δική μου].

43. Βλ. σχετικὰ Α. Κοραΐ, *ὁ.π.*, σσ. 217-220.

Για παράδειγμα, σε επίπεδο ρητορικής επεξεργασίας ή παραπάνω κριτική του Άντωνίου εκφέρεται με τη χρήση της αλληγορίας και όχι της κυριολεξίας. Πρόκειται για ένα παραδοσιακό εκφραστικό τρόπο, ευαγγελικά κατοχυρωμένο από τις γνωστές παραβολές του Ίησου⁴⁴.

Στή συγκεκριμένη περίπτωση, ο Άντώνιος αξιοποιεί τη γνωστή αλληγορία του Απ. Παύλου για την απελευθέρωση του ανθρώπινου γένους από τα δεσμά της αμαρτίας μέσω της θείας ενανθρώπισης: «*τῇ ἐλευθερίᾳ ἡμᾶς Χριστὸς ἠλευθέρωσεν· στήκετε οὖν καὶ μὴ πάλιν ζυγὸν δουλείας ἐνέχεσθε*»⁴⁵.

Δυστυχῶς, τὸ ἑλληνορθόδοξο Γένος βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ μᾶς δουλείας ἄλλου ποιῶ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀπειλεῖτο κάθε ἀγαθό. Ὁ Γαβριὴλ ἐπαινεῖται, γιατί, ἂν καὶ δὲν εἶναι μεσσίας-ἀπελευθερωτής, εἶναι τουλάχιστον προστάτης-παρηγορητής⁴⁶. Πιστοποιεῖται, μάλιστα, ὅτι στή ρητορική παράδοση τέτοιων προσφωνήσεων εἶχε καθιερωθεῖ ἡ χρήση τοῦ αλληγορικοῦ σχήματος, γιὰ νὰ δηλωθεῖ τὸ πολιτικὸ δράμα τοῦ ὀρθόδοξου millet, ἀφοῦ ἀναλόγως ἐκφράζονται οἱ μαθητὲς τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τὸ 1698 στὸ «Προσφώνημά» τους πρὸς τὸν Πατριάρχη Καλλίνικο Β΄ τὸν Ἀκαρνᾶνα⁴⁷. ἴσως, ὁ δημόσιος χαρακτήρας τέτοιων κειμένων δὲν ἐπέτρεπε ἐκφραστικές πρωτοτυπίες στή διατύπωση πολιτικῶν σχολίων, τὰ ὁποῖα πάντως, ὅπως ὑποδεικνύει ἡ συχνότητά τους, κρίνονταν ἀπαραίτητα ὡς ἀποδείξεις ὑψηλῆς πνευματικῆς ἄσκησης.

Καταληκτικά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διαπιστώσει ὅτι τὸ «Προσφώνημα» ὡς μαθητικὸ πόνημα συνιστᾷ ἔνδειξη μᾶς ἐκπαιδευτικῆς ἐσωστρέφειας, μετὴ συνεχῆ διαμνημόνευση τοῦ ἀρχαίου κλέους ὡς ἀνυπέβλητης παρακαταθήκης. Πρόκειται, δηλαδή, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει καὶ ὁ Αδ. Κοραῆς, γιὰ ἐκδοχὴ μᾶς εὐρύτερης ἀμυντικῆς στάσης ζωῆς, πού συχνὰ υἰοθετοῦν οἱ φορεῖς θεσμῶν σὲ κοινωνίες ὑπὸ ἀντίξοες ἱστορικές συνθήκες, μετὴ σκοπὸ τὴν αὐτοσυντήρηση⁴⁸. Γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο, ὅμως, μπορεῖ νὰ εἶναι περισσότερο διαφωτιστικὸ γιὰ ἐκεῖνες τὶς πτυχές τοῦ πολιτισμοῦ τὶς ὁποῖες ἡ λάμψη περιόδων ἀκμῆς ἐπικαλύπτει, καθιστώντας τες ἀπροσπέλαστες στήν ἔρευνα.

2. Η ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

44. Διονυσίου Ε. Χαριτοπούλου, *Σύντομος ρητορική κρίσις τῶν εὐαγγελικῶν παραβολῶν*, Αθήναι 1959, σσ. 45-47.

45. Πρὸς Γαλάτας 5,1. Ὅλες οἱ παραπομπές στήν Καινὴ Διαθήκη γίνονται στήν κριτικὴ ἔκδοση *Novum Testamentum. Graece et Latine. Utrumque textum cum apparatu critico imprimendum curavit Eberhard Nestle novis elaboraverunt Erwin Nestle et Kurt Aland*, editio vicesima secunda, London 1969.

46. Βλ. ἐδῶ στή σ. 37 τοῦ χειρογράφου.

47. Βλ. σχετικὰ Μπακοῦρος, 3, 2008, σσ. 217-218.

48. Βλ. Α. Κοραῆ, *Ἄπαντα*, τόμος δευτέρος: *Ὁ Κοραῆς καὶ τὸ 21. Πατρίδα καὶ Ἐλευθερία. Πολιτικὴ Ἐπιστήμη*, Αθήναι 1969, σ. 50.

Τὸ κείμενο τοῦ «Προσφωνήματος», σύμφωνα με τὴν ἕως σήμερα ἀρχειακὴ ἔρευνα, σώζεται σὲ δύο χειρόγραφα. Τὸ ἓνα, ὑπ' ἀριθμὸν ΦΟΘ', φυλάσσεται στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Βασιλικῆς Σταυροπηγιακῆς καὶ Πατριαρχικῆς Μονῆς Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ στὴν Πάτμο⁴⁹. Τὸ ἄλλο, ὑπ' ἀριθμὸν 1, βρίσκεται στὸν φάκελλο χειρογράφων Κ 20 τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ ἀποτελεῖ μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Περικλέους Ζερλέντη⁵⁰. Ἡ προσπάθεια, ὡστόσο, γιὰ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κειμένου τοῦ «Προσφωνήματος» μετὰ βᾶση τὰ δύο παραπάνω γνωστὰ χειρόγραφα δὲν τελεσφόρησε ἐξαιτίας ἀντικειμενικῶν δυσκολιῶν⁵¹. Ἔτσι, τὸ κείμενο ἐκδίδεται στὴν παρούσα ἐργασία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

Τὸ χειρόγραφο τῆς συλλογῆς τοῦ Περικλέους Ζερλέντη εἶναι τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνος, χάρτινο, ὑποκίτρινου χρώματος καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα ἑπτὰ σελίδες, ἀριθμημένες ἄνω δεξιά in recto καὶ ἄνω ἀριστερὰ in verso κάθε φύλλου τοῦ κώδικα. Ἡ γραφὴ μετὰ μαύρη μελάνη εἶναι ἐπιμελημένη, ἡ στάχωση εἶναι χάρτινη καὶ ἡ κατάσταση τοῦ χειρογράφου σχετικῶς καλή.

Οἱ δώδεκα πρῶτες σελίδες τοῦ χειρογράφου εἶναι διαστάσεων 21x13,5, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες 21x14,5. Οἱ δώδεκα αὐτὲς σελίδες εἶναι περισσότερο φθαρμένες ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες καὶ ἡ ποιότητα τοῦ χαρτιοῦ τους διαφορετικὴ. Δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀποτελοῦσαν ξεχωριστὸ χειρόγραφο ἢ τμήμα χειρογράφου τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ αἰῶνος, τὸ ὁποῖο στὴ συνέχεια συσταχώθηκε μετὰ τὸ ὑπόλοιπο νεότερο χειρόγραφο. Οἱ σελίδες αὐτὲς περιέχουν κείμενο προσφωνήσεως τοῦ 1698 πρὸς τὸν Πατριάρχη Καλλίνικο Β' τὸν Ἀκαρνᾶνα⁵². Τὸ κείμενο τοῦ «Προσφωνήματος» τοῦ Ἀντωνίου Βυζαντίου καταγράφεται ἀπὸ τὴν τριακοστὴ πρώτη σελίδα ἕως καὶ τὴν τεσσαρακοστὴ πέμπτη σελίδα τοῦ κώδικα.

Τὸ «Προσφώνημα», ὅπως προαναφέρθηκε, ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ ἀθηναϊκὸ χειρόγραφο. Ο Μ. Γεδεών, ὁμως, δημοσίευσε τὸ 1883 ἀπὸ τὸ πατμιακὸ

49. Βλ. [Ἰωάννου Σακκελίωνος], *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη ἤτοι ἀναγραφή τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ νῆσον Πάτμου Γεραρᾶς καὶ Βασιλικῆς Μονῆς τῷ Ἁγίῳ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάν-νου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν*, πάλαι μὲν ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ – νῦν δὲ φι-λοτίμῳ προνοίᾳ καὶ ἀναλώμασι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἐκδιδόμενη ἢς ἐν τέλει προετέθησαν καὶ ἑπτὰ πίνακες πανομοιότυπα περιέχοντες τῆς τῶν διαφόρων ἑκατονταετηρίδων γραφῆς, Ἀθήνησιν 1890, σ. 241 [στό ἐξῆς: Σακκελίων, 1890].

50. Βλ. Διονυσίου Ζακηθινοῦ, «Κατάλογος τῆς συλλογῆς Περικλέους Ζερλέντη», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τ. 13 (1937), σ. 293.

51. Κατὰ τὸ ἔτος 2012, ὅταν ἡ παρούσα ἔρευνα βρισκόταν σὲ ἐξέλιξη, ὁ Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης κ. Ἀντίπας, Καθηγούμενος καὶ Πατριαρχικὸς Ἐξάρχος Πάτμου, δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀνάγνωση τοῦ χειρογράφου ποὺ σωζόταν στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς κακῆς κατάστασής του. Δυστυχῶς τὸ χειρόγραφο αὐτὸ δὲν ἔχει ἕως σήμερα ψηφιοποιηθεῖ.

52. Βλ. Μπακοῦρος, 3, 2008, σσ. 240-259.

χειρόγραφο μικρὸ ἀπόσπασμα τοῦ «Προσφωνήματος», πὸν παρουσιάζει διαφορὲς ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ ἀθηναϊκοῦ χειρογράφου⁵³. Δὲν καθίσταται, ὡστόσο, σαφὲς ἂν οἱ διαφορὲς αὐτὲς ὀφείλονται σὲ διαφορετικὲς καταγραφὲς τῶν χειρογράφων ἢ στὴν ἀποσπασματικὴ παράθεση τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ πατριακοῦ χειρογράφου ἀπὸ τὸν Μ. Γεδεών.

Τὸ κείμενο ἐκδίδεται χωρὶς ὁποιαδήποτε ὀρθογραφικὴ ἢ ὑφολογικὴ διόρθωση. Ἡ παρένθεση χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν γραφέα, ἐνῶ οἱ διαγεγραμμένες λέξεις τίθενται στὴν παρούσα ἐκδοσὴ σὲ ἀγκύλες. Ὅσες λέξεις, ἐπίσης, ἐκ παραδρομῆς τοῦ γραφέα ἔχουν διπλογραφεῖ τίθενται σὲ ἀγκύλες καὶ ὑπογραμμίζονται. Μιὰ συντομογραφία στὸν τίτλο ἀποκαθίσταται ἀπὸ τὸν ἐκδότη μὲ ἄγκιστρα. Μὲ τὸ ἴδιο σύμβολο παρουσιάζονται καὶ οἱ προσθήκες τοῦ γραφέα σὲ λέξεις τοῦ κειμένου.

Ἐξαιτίας τῆς συνεχοῦς σελιδαρίθμησης τοῦ χειρογράφου μὲ κάθετη γραμμὴ σημειώνεται ἡ ἀλλαγὴ σελίδας καὶ ὄχι φύλλου τοῦ κώδικα. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν καταγράφεται ἡ ἐνδειξὴ recto/verso. Ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, ὅπου κριθῆκαν ἀπαραίτητα, παρέχονται στὰ testimonia πὸν συνοδεύουν τὸ κείμενο.

Ὁ τίτλος τοῦ κειμένου εἶναι «*Σύγγραμμα τοῦ μακαρίου διδασκάλου ἀντωνίου. Προσφώνημα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον γαβριὴλ τῷ ,αψε' ἔτει*». Inc.: *Τὸ χάριτας εὐγνωμόνως ἐκτίνειν τοῖς καὶ ὅπως οὖν εὖ πεποιηκόσιν.*

σ. 31 *Σύγγραμμα τοῦ μακαρίου διδασκάλου ἀντωνίου. Προσφώνημα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον γαβριὴλ τῷ ,αψε' ἔτει.*

Τὸ χάριτας εὐγνωμόνως ἐκτίνειν τοῖς καὶ ὅπως οὖν εὖ πεποιηκόσιν (παναγιώτατε [πανιερώτατε] καὶ θεοπρόβλητε ἡμῶν ἀυθέντα καὶ δέσποτα οἰκουμενικὲ πατριάρχα καὶ πᾶσα ἡ τῶν πανιερωτάτων καὶ λογιωτάτων ἀρχιερέων θεία πανήγυρις) οὐ μόνον διὰ Μωσέως ὁ τῶν ὅλων θεὸς ἐν τῷ σκιάδει διετάξατο γράμματι, ἀλλὰ καὶ φύσις αὐτῆ τοῦ αὐτὸ λαμπρῶς ἐγκελεύεται. Ὁ μὲν γὰρ θεὸς αὐτῷ τὰς ἀπαρχὰς προσφέρειν τῷ Ἰσραηλίτῃ λαῷ νενομοθέτηκεν⁵⁴, οὐχ ὡς αὐτὸς τούτων χρήζων, ἀλλ' εὐγνωμόνας τούτους περὶ

53. Πρβλ. τὰ ἐξῆς: Γεδεών, 1883, σ. 115, ἀρ. σημ. 2 μὲ τις σσ. 31-32 τοῦ χειρογράφου.

54. Βλ. σχετικὰ Ἔξοδος 20, 1-17. Ὅλες οἱ παραπομπὲς στὴν Παλαιὰ Διαθήκη γίνονται στὴν κριτικὴ ἐκδοσὴ *Septuaginta*. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs. Duo volumina in uno, Stuttgart 1935.

τὸν εὐεργέτην εἶναι βουλόμενος, φύσις δὲ οὐ μόνον τοὺς τῆ εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τετιμημένους, καὶ λόγῳ διοικουμένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων τὰ πλείω τοῖς ἐπιμελομένοις ἀντιτίθειν ἐδίδαξε λίαν εὐχαρίστους τὰς χάριτας.

Δεῖ γὰρ τῶντι τοὺς τὴν ἀκμὴν τῶν φροντίδων ὑποστάντας πολὺν χοῦν εἰκότως τῶν αὐτῶν ἀποδρέπεσθαι τὸ Γεώργιον. Ὁ γὰρ τῆ Καινῆ Διαθήκη ὁ ἐνανθρωπήσας ἀτρέπτως Θεοῦ λόγος δείκνυσι τοὺς κοπιῶντας τῶν γεωργῶν πρώτους τῶν καρπῶν μετέχειν διακελευόμενος. Ἐπεὶ τοιγαροῦν καὶ ἡ ὑμετέρα κορυφαῖα ἀκρότης (ἦγε ψήφῳ Θεοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου εὐδοκία καὶ χάριτι κατὰ καιρὸν τὸν δέοντα τοῦ παγκοίνου τῆς ἐκκλησίας σκάφους ἐνεχειρίσθη τοὺς οἰακας καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ διέπειν ἐμπεπίστευται ποίμνιον) κοινὸν ἡμῖν προὔθηκε πρυτανεῖον τῶν λόγων καθηγητὰς ἡμῖν τοὺς μηδένα πόνον ἀποσειομένους, ὅπως τι ὄφελος πρὸς παιδείαν γένοιτο, ἐπιστήσασα, οὔτε χρήματα οὐδεμίαν ποιησαμένη φειδῶ, οὔτε πρὸς τὸ τῶν ἀναλωμάτων ἀποδειλιάσασα πλῆθος, καὶ ἵνα δὴ συνελὼν εἶπω οὐδὲν ὑπελείπετο προθυμίας πρὸς τὴν ἡμετέραν βελτίωσιν, ἀθανάτους ὁμολογεῖν αὐτῇ τὰς χάριτας ὀφλισκάνομεν, ὧν τε παρ' αὐτῆς εὖ πεπονθότες τυγχάνομεν, καὶ παθεῖν ἐλπίσι ῥωννύμεθα οὐκοῦν εὐεργέτην τὴν ὑμετέραν ἐπιγραφόμεθα τελειότητα, καὶ ἀναγράπτους φέρομεν τὰς εὐποιΐας, καὶ ταύτας τῷ αἰῶνι συμπαραπέμπομεν ἐν ἀθανάτοις ἴν' οὕτως εἶπω τοῖς γράμμασι. Τῶν ὅσα γὰρ παρ' ἀνθρώποις νομίζεται καλὰ τε καὶ τίμια ναὶ μὴν τιμαλφέστατά τε καὶ περισπούδαστα τῆς παιδείας ἀσυγκρίτως ὑπερανεστηκυίας, καὶ συλλήβδην ἀπάντων ὑπερκειμένης ταύτης χορηγὸν τε |καὶ πρύτανιν τὴν ὑμετέραν ἴσμεν ἀκρότητα, καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ ταύτην ἐν τῷ ζυγῷ τῆς δουλείας ἀνάρπαστον γεγονέναι. Ὁ γὰρ πανδαμάτωρ χρόνος συνεργὸν λαβὼν καὶ τὴν τῶν κρατούντων τυραννίδα οὐκ ἔστιν ὅπως μὴ πᾶν ἀγαθὸν ἐξ ἀνθρώπων ποιήσατο. Ἄλλ' ἐπεὶ πολυτρόπως ποιεῖσθαι τὴν τῶν χαρίτων ἀντέκτισιν εἰώθασιν οἱ φύσει εὐγνώμονες, καὶ τούτων ἕκαστος ἥπερ ἔχει δυνάμεως, συγγνώμης ἂν ἀξιωθείημεν παρ' αὐτῇ, εἰ γε τῶν λόγων αὐτῇ ἀπαρξάίμεθα, καὶ οἶονεὶ ἀπαρχάς

σ. 32

τινας ὡς πάλαι Ἰσραὴλ τῷ Θεῷ τὰ πρωτότοκα τῶν ἡμῖν φιλοπονημάτων τούτους ἀναθείημεν⁵⁵.

Διὸ δὴ καὶ πρὸς τὰς εὐφημίας αὐτῆς ἀποδυσάμενοι πάρεσμεν, καὶ τὴν γλῶσσαν ἡμῶν συνεξισοῦν αὐτῆς τοῖς προτερήμασι παραβόλως μάλα κατετολμήσαμεν, κοτύλη τὸ δὴ λεγόμενον τὴν ἄβυσσον ἐξαντλεῖν προθυμούμενοι. Πάντα γὰρ λόγον ὑπερβάλλειν αὐτῆς πεπεύσμεθα τὰ πλεονεκτήματα, οὐ τὸν ἡμέτερον μόνον, ἀλλὰ κἂν εἰ πάντες συνέλθοιεν οἱ ἀπ' αἰῶνος ῥητορεύσαντες, καὶ τὸ πρᾶγμα μελέτην πεποιημένοι τοῦ βίου, καὶ χεῖλος ἐν καὶ στόμα γενόμενοι τὸν οὐρανὸν αὐτὸν σὺν τοῖς τῶν ἀστέρων χοροῖς εἰς φωνὴν λυθέντα προσλάβοιεν οὐδ' ἂν οὕτως ἐφικέσθαι δύναιντο τῶν πρὸς ἀξίαν αὐτῆς ἐγκωμίων, μὴ ὅτι γε πάντων ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδὲ ἐνὸς τῶν κατορθωμάτων αὐτῆς συνεῖραι τὴν κατ' ἀξίαν εὐφημίαν ἰσχύσαντες. Ἡμεῖς δὲ οὐ τῆ περιὶ τὸ λέγειν ἡμῶν δυνάμει θαρρήσαντες (μὴ γὰρ εἰς τοῦτο ἀνοίας καὶ εὐηθείας ἐλάσαιμεν ὥστε ἐφίεσθαι τῶν ὑπὲρ δύναμιν, καὶ λόγου δυνάμει τὰ κατ' αὐτὴν οἰηθῆναι μετρεῖσθαι, οὐδὲ γὰρ βρέφος στερρότερας τροφῆς ἀπότιτθον γενέσθαι προσάψαντο) ἀλλὰ ταῖς θεοπειθέσι καὶ δραστηρίοις αὐτῆς εὐχαῖς τὰς ἐλπίδας ἐναπερείσαντες ὑπέστημεν τὸ ἐγγχείρημα τό, τε γὰρ τῆς ἡμέρας σεβάσιμον, καθ' ἣν ὁ σωτὴρ τὰ τοῦ ἄδου σκυλεύσας βασιλεία⁵⁶ ἀνεβίω τὰ κατ' αὐτοῦ στήσας τρόπαια καὶ θριαμβεύσας, ἐν ἧ ὁ τῶν αἰδεσιμωτάτων ἀρχιερέων ἱερὸς σύλλογος συνεδριάζει προκαθημένη σου τῆ τελειότητι, καὶ ἅπαν τὸ τοῦ χριστωνύμου λεῶ σύστημα οἱ γε τὰς αὐτῆς εὐλογίας συνεληλύθασιν ἀρυσόμενοι, καὶ θέατρον ὄντως ἱερὸν καὶ θείου θεάματος συγκεκριόνηται (ὁ πάλαι ποθοῦντες οἱ λόγοι τῆμερον τὸ |τῆς ἐφέσεως πέρας ἀπέλαβον) εἰς τὴν τοῦ χρέους ἔκτισιν ἡμᾶς τὰ τοῦ μουσείου φημὶ ἐξεβιάσαντο θρέμματα. Καὶ δὴ λόγους αὐτῆ ὧν ἔχομεν τὸ κάλλιστον προσφέρειν

55. Μετὰ τὴ θανάτωση τῶν πρωτότοκων τῶν Αἰγυπτίων, ὁ Θεὸς διέταξε τοὺς Ἑβραίους νὰ ἀφιερῶνουν σὲ Αὐτὸν κάθε πρωτότοκό τους. Ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς ἀπαίτη- σης στὴν περίπτωση τοῦ Ἰησοῦ ἐορτάζεται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία κατὰ τὴν Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυ-ρίου. Βλ. ἐνδεκτικὰ Ἑξοδος, 13, 1-3 καὶ 12-13. Κατὰ Λουκᾶν, 2, 22-25.

56. Ὁρθότατα ὁ Ἰωάννης Σακελλίων, περιγράφοντας τὸ χειρόγραφο ΦΟΘ' τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Πάτμου, θεωρεῖ ὅτι ὁ συγκεκριμένος λόγος συνιστᾷ πανηγυρικὸ γιὰ τὸν ἐορτασμὸ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ ἔτους 1705. Δὲν εἶναι, βέβαια, ἀπλῶς ἓνας τυπικὸς πανηγυρικὸς λόγος, ὅπως ἀποδεικνύεται στὴν παροῦσα ἐργασία. Βλ. Σακελλίων, 1890, ὁ.π.

εὐγνωμόνως μάλα, οἷάπερ δοῦλοι τῆς εὐποιΐας ἠτιώμενοι προθυμούμεθα, καὶ ἐξ αὐτῶν τὸν στέφανον πλέξαι, καὶ ὄση δύναμις ἀνευφημησαι τὴν ὑμετέραν σεβασμιότητα. Διὸ καὶ τοῖς ἱεροῖς αὐτῆς ποσὶ σήμερον προκαθημένης ἐγκαλινδούμεθα τὰς πανίερους αὐτῆς εὐχὰς συνεργοὺς εἰς τε τὸν παρόντα λόγον, καὶ τὸν μετέπειτα χρόνον τῆς παιδείας ἐξαιτούμενοι.

Τουτὶ μὲν οὖν τὸ τῆς γνώμης ἡμῶν πρὸς χαρίτων ὁμολογίαν, καὶ εὐφημίαν τῆς ὑμετέρας ἀκρότητος πρόθυμον. Τὸ δ' αὖ τῆς διανοίας ἀδρανὲς, καὶ τὸ περὶ τοὺς λόγους ἐνδεὲς καὶ ἀκόμμωτον, ἀναχαιτίζεται τὴν ὀρμὴν, καὶ τὴν προθυμίαν ἀπαμβλύνει μὴ ἐγχειρεῖν ἀναπείθοντα τοῖς ὑπὲρ δύναμιν, ἵνα μὴ ταυτὸ τοῖς τῷ ἡλιακῷ κύκλῳ τὰς τῶν ὀμμάτων βολὰς βιαιότερον ἀντεξάγειν φιλονεικήσασι πάθωμεν, οἱ πρὸς τῷ μὴ ἀπολαῦσαι τῆς θέας τῆς ἐξαστραπτούσης τοῦ ἡλιακοῦ σώματος λαμπηδόνοσ καὶ τὸ τῆς ὀψεως ἀκριβὲς προσάπλωσαν. Ἐπεὶ μέντοι καὶ θεῷ φίλον τό γε πρὸς δύναμιν μεμαθήκαμεν, κἂν μὴ τὴν κατ' ἀξίαν (αὕτη γὰρ ἀνθρωπίνῃ γλώττῃ ἀνέφικτος ἡμῖν πεπίστευταί τε καὶ ὠμολόγηται) ἀλλ' οὖν γε τὴν κατὰ δύναμιν εὐφημίαν ταῖς θεοπειθέσιν αὐτῆς εὐχαῖς ἐπαρθέντες (ἐξ ὧν ἀσθενὲς ἅπαν ῥώννυται) προσάγειν αὐτῇ οὐκ ὠκνήσαμεν. Διὸ ἡ ὑμετέρα πατρότης μετ' εὐμενείας ἀποδεξαμένη τὸ πρόθυμον συγγνώμης ἡμᾶς ἄτε δὴ μὴ κρείττων οὔσα τοῦ συγγινώσκειν ἀξιωσάτω.

Εἰς προσοχὴν τοίνυν παρακαλεῖν κατὰ γε τοὺς κοινοὺς τῶν ῥητόρων θεσμοὺς τὸν φιλακροάμονα τουτονὶ θεῖον σύλλογον πάντων (ἄτε δὴ περίεργον) ἀπειπάμεθα. Τὰ γὰρ αὐτῆς κατορθώματα ἡλίου τυγχάνοντα τηλαυγέστερα, καὶ τῶν ἐν ἀρεταῖς ἀπ' αἰῶνος διαλαμψάντων μηδὲν ἀπολειπόμενα, εἰ δὲ δεῖ τάληθὲς εἰπεῖν καὶ ὑπερκεείμενα πολλῷ τῷ διαλείμματι ἀναπεπταμένοις ὡσὶ παραδέξεσθαι πείσεται. Καὶ γὰρ οἱ φιλάρετοι, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀκουσμάτων φιλήκοοι ὁποῖους δὴ τοὺς νῦν συνεληλυθότας πεπιστεύκαμεν εἶναι μηδεμιᾶς δέονται παρακλήσεως πρὸς οὕτω μεγίστων καὶ περιφανῶν διηγημάτων ἀκρόασιν⁵⁷. Μηδέ

57. Μολονότι ὁ ρήτορας εἶχε δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση ὅτι θὰ ἀποκλίνει ἀπὸ τὰ ρητορικὰ εἰωθότα (Εἰς προσοχὴν τοίνυν παρακαλεῖν [...] ἀπειπάμεθα), ἐντέλει ἀκολούθησε τὴν παράδοση, ἐπιχειρώντας νὰ προκαλέσει τὴν εὐνοια καὶ τὴν προσοχὴ τοῦ ἀκροατηρίου (Καὶ γὰρ οἱ φιλάρετοι,

τις ἡμῖν καταγνοίη προπετείαν ἴατε δὴ μείζοσιν, ἢ καθ' ἡμᾶς ἐγχειρούντων, οὐ γὰρ δὴ τοῖς ἡμετέροις λόγοις κοσμήσαι σου τὴν τελειότητα προειλόμεθα, ἀλλ' αὐτοὺς μᾶλλον καλλωπίσαι τῇ ἀφηγήσει τῶν προτερημάτων αὐτῆς ἠβουλήθημεν. Διὸ δὴ δικαίως ἂν εὐδαιμονίζοιντο ἀνευφημεῖν ἠξιωμένοι σου τὴν σεβασμιότητα οὐχ ἦτιον ἢπερ ὁ τοῦ Πηλέως παρ' Ἀλεξάνδρου τῆς Ὀμήρου φωνῆς τετυχηκῶς ἐπαινετίδος⁵⁸. Ἀμέλει τοι οὐδὲ κατὰ τοὺς τῶν ἐγκωμίων νόμους ταυτηνὴ τὴν εὐφημίαν ἐξυφᾶναι δεῖν ἐγνωμεν πατρίδος τε διερευνῶντες εὐγένειαν, ὅπως τ' ἔχει θέσεως διηγούμενοι, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μεγίστων καὶ λαμπροτάτων καλλιεργημάτων τό, τε πλήθος καὶ τὸ μέγεθος ἐπιλέγοντες.

Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν διὰ πάσης γλώττης βοωμένην εἰσέτι πόλιν, καὶ ἐν θαύματι μυρίῳ κειμένην Σμύρνην φημὶ τὴν περίφημον ὅσοις κομᾶ τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ καρπῶν ἠδίστων ἐστὶν εὐφορος, ἣτις τῇ τοῦ κόσμου τολμῷ λέγειν συστάσει καθέστηκε σύγχρονος, ἐξ ἧς ἐσμὸς ἀνδρῶν σοφίας ἀπάσης ἐς ἄκρον ἐλληλακότων ἀνεβλάστησε, καὶ μάρτυς ὁ σοφώτατος Ὀμηρος⁵⁹ ὥστε μητέρα ταύτην παιδείας ἀπάσης ἐλληνικῆς οὐκ ἀπεικότως ὀνομάζεσθαι τε τοῖς Ὀμηρίδαις καὶ τιμᾶσθαι ἐς τὰ μάλιστα, ἐφ' οἷς οἶονεῖ τινα κορωνίδα χρυσῆν τὴν ὑμέτερα προήνεγκε τελειότητα ἠνίκα ἢ θεία βεβούληται πρόνοια, καὶ τῇ βασιλίδι παρέπεμψεν ὅπως ἐκ ταύτης οἶον τινος ἀκροπόλεως τὴν ὑφ' ἡλίῳ πᾶσαν δαδουχοῦσα καταπυρσεύοι ταῖς τῶν ἀρετῶν φρυκτωρίαις καὶ λάμψεσιν οὐδὲ προγόνων εὐκλειαν πάππων τε καὶ ἐπιπάππων ὄρμαθὸν τῷ λόγῳ ἐπισωρεύσομεν ἀπειρόκαλον, οὔτε μὴν περὶ ταῦτα γε τὰ μικρὰ, καὶ ἄνθους ἠρινοῦ ταχύτερον ἀποιχόμενα

καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀκουσμάτων φιλήκοοι ὁποίους δὴ τοὺς νῦν συνεληλυθότας πεπιστεύκαμεν εἶναι μηδεμιᾶς δέονται παρακλήσεως πρὸς [...] ἀκρόασιν).

58. Ἡ ἀναφορά στοὺς ὀμηρικοὺς ἐπαίνους παραπέμπει στὸν Περικλέους Ἐπιτάφιον τοῦ Θουκυδίδη, ἂν καὶ ὁ Ἀντώνιος δὲν φαίνεται ὅτι ἀπαξιώνει τὸν ἐγκωμιαστικὸ ρόλο τῆς ποίησης. Ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τῆ σχετικῆ ρητορικῆ παράδοση πιθανότατα ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι στὴ συνέχεια ὁ Ὀμηρος καὶ ἡ ποιητικὴ αἴγλη του θὰ ἀξιοποιηθοῦν στὴν ἐξόμνηση τοῦ Γαβριήλ. Βλ. σχετικὰ Μπακοῦρος, 3, 2008, σ. 232, ἀρ. σημ. 2, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

59. Ἡ σμυρναϊκὴ καταγωγή τοῦ Γαβριήλ ἐπιτρέπει στὸν ρήτορα-μαθητὴ Ἀντώνιο νὰ ἀναφερθεῖ στὴν πνευματικὴ παράδοση τῆς Σμύρνης, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ὀμηρο. Ἔτσι, ὁ Γαβριήλ μὲ τὴ δράση του ἀνανεώνει τὰ πνευματικὰ εὐσημα τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του καὶ προβάλλεται ὡς ἀντάξιος συνεχιστῆς ἐνὸς ἔνδοξου παρελθόντος.

σ. 35

οἷς οἱ μηδὲν ἔχοντες οἴκοθεν σεμνὸν ἐναμβρύνονται ῥώμην φημί, καὶ ὦραν σώματος τοὺς ἡμετέρους καταναλώσομεν λόγους, ἵνα μὴ περὶ ταῦτα τὴν ἰσχὺν ἡμῶν καταχέαντες σιγῇ μετ' αἰόχους ἐν τοῖς καιρίοις χρῴσμεθα, καὶ ἀθληταὶ, αἰσχύνης ἑαυτοῖς κατασταίημεν, φιλοτεχνεῖν γὰρ τὰ τοιαῦτα φιλοῦσιν οἱ ῥήτορες ἐνθα ἔργων οἰκείων στερίσκονται οἱ εὐφημούμενοι, ἵνα κὰν γ' ἐκ τούτων εὐφημίας τι τῷ ἐγκωμιαζομένῳ προσάψειαν ἀποσκίασμα, ἐνθα δὲ ἡ τῶν κατορθωμάτων πληθὺς καὶ αὐτὴν δὴ τὴν παράλιον ψάμμον τῷ πλήθει νικᾷ. Ποῦ δίκαιον περὶ ταῦτα δὴ τὰ θύραθεν |καταναλίσκειν τοὺς λόγους; Ἐνθεντοι πάντα ταῦτα παραδραμόντες εἰς αὐτὸ δὴ τῶν λόγων χωρήσομεν τὸ κεφάλαιον. Γενέσεως μὲν οὖν ἐπαινουμένης τυχοῦσα, καὶ ἦς ἂν τις φρενῶν εὖ ἦκων ἐπεύξαιτο, γονέων τε οὐκ ἀδοκίμων προσελθοῦσα, ἀλλ' ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ ἔργοις ἐναρέτοις ἐπαινουμένων, βίου τε μεμαρτυρημένων καὶ πολιτείας σεμνότητι μᾶλλον αὐτοὺς κοσμεῖν οἰκείαις ἔσπευσεν ἀρεταῖς⁶⁰. Καὶ δὴ τὴν παιδικὴν παραμείψασα ἡλικίαν αὐτῷ τῷ τῆς ἀκμῆς ἀναθάλλουσα ἔαρι.

Οὐ κατὰ τοὺς πολλοὺς τῶν νέων περὶ τὰ μάταια καὶ χαμαὶ κείμενα ἀσχολεῖσθαι ἐνέσχετο, οὐδὲ φροντίσιν ὑλικάϊς τὸ τῆς ψυχῆς ἡγεμονικὸν {συν}έθλωσε καὶ συνέχεεν, ἀλλ' ἐκ γενετῆς ἀθόλωτον, καὶ εἰλικρινὲς φυλάξασα, καὶ τὸ τοῦ νοῦ πτερόν τῆς πρὸς τὴν ὑλὴν συναφείας λογισμῶ κρείττονι ἀνασπάσασα τῶν μαθημάτων ὅσα ψυχὴν κοσμεῖ, καὶ νοῦν τελειοῖ ἐμφρόνως προείλετο.

Καὶ τῆς θύραθεν φιλοσοφίας ὅσον ἐπωφελὲς καὶ εἰς θαῦμα φέρει τῆς φύσεως, καὶ ἐντεῦθεν ἀνάγει πρὸς τὸν ποιήσαντα δοκιμάσασα τὸ ἄχρηστον καὶ μυθῶδες

60. Αἰξίζει νὰ προσεχθεῖ πῶς ὁ Αντώνιος ἀντιμετωπίζει ρητορικὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Γαβριήλ. Ἐπειδὴ, δηλαδή, δὲν ἦταν ἀριστοκρατικὴ, τὴ χαρακτηρίζει μὲ τὴ χρῆση ἐνὸς σχήματος λιτότητας (γονέων τε οὐκ ἀδοκίμων) ἢ ἀσάφεια τοῦ ὁποῖου ἐπιτρέπει ἐντέλει τὴν ἐπίκληση ὄχι τῆς προγονικῆς εὐγένειας ἀλλὰ τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς (ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ ἔργοις ἐναρέτοις). Αὐτὴ ἡ ἐπίκληση, ἄλλωστε, εἶναι συναφέστερη μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα τοῦ Γαβριήλ καὶ καταλληλότερη γιὰ τὸ ἀκροατήριον τοῦ «Προσφωνήματος» ποὺ ἀπαρτίζεται κυρίως ἀπὸ τὸν ἀπλὸ λαό. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ικανοποιεῖται μιὰ βασικὴ ἀριστοτελικὴ ρητορικὴ ἀπαίτηση, νὰ λαμβάνει, δηλαδή, ὁ ρήτορας ἐνὸς ἐπιδεικτικοῦ λόγου σοβαρὰ ὑπόψη τοῦ τὸ σύστημα ἀξιών τῶν ἀκροατῶν του. Βλ. σχετικὰ Ἀριστοτέλους, *Ρητορική*, I, 1367 b.

σ. 36

ἀπεδοκίμασε⁶¹, καὶ τὸν νοῦν ἐκεῖθεν ἐγγυμνασαμένη πρὸς ῥαδίαν κατανόησιν τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ ὑψηλοτέρων τοῦ λοιποῦ ταῖς ἱεραῖς τῶν πατέρων βίβλοις ὅσαι ὄραιοι ἐπασχολεῖσθαι τοῦτον σωφρόνως μάλα διέγνωκεν⁶², αἷς δὴ καὶ τὸ γε νῦν εἶναι προσομιλοῦσα, καὶ ἐπαγρυπνοῦσα τὴν ἐντεῦθεν τῶν ἱερῶν λογίων ἀνάληψιν ἀναπνοῆν ἑαυτῆς, καὶ τροφὴν κατεργάζεται, καὶ τὸ νοερὸν τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἀστράπτουσαν ἀγλαΐαν ὅλον ἀναπτεροῦσα τροφὴν ἠδίστην ποιεῖται τῆς θείας ἐκεῖνης τοιγαροῦν καὶ ἀκηράτου αἴγλης τῆς μακαρίας καὶ ἀρχιφώτου τριάδος ἐμφορηθεῖσα, καὶ οἰκητήριον θεῖον τοῦ πνεύματος χρηματήσασα τοῖς τοῦ βήματος ἀξίως ἐγκαταλέγεται, καὶ Θεοῦ λειτουργίαν ἐξ αὐτοῦ τοῦ παναγίου πνεύματος ἀναδέχεται. Οὐ μὴν δ' ὡς τινες ἐπὶ τὴν τύχῳ τῆς ἀξίας ἀποραθυμοῦσιν οὕτως αὐτὴ ῥαστώνην ἠσπάσατο, ἀλλ' ἀπάντων τῶν ἐν τῷ αὐτῷ [αὐτῷ] τεταγμένων ἱερῶ καταλόγῳ ὑπερεκλάμψασα, καὶ καθάπερ ἀστέρων ἥλιος τούτων ἐξάρχουσα τῶν ἀρετῶν ταῖς ἀκτῖσι, καὶ ἐκ πρώτης, ὁ φασὶ γραμμῆς, εἰπὲρ τις ἄλλος δόκιμος ἀναφανεῖσα τῇ πάντα τὰ |καθ' ἡμᾶς ἀκριβῶς ἐποπτεούσῃ, καὶ σοφώτατα διοικούσῃ θεῖα προνοία μείζονος ἀξιοῦται βαθμοῦ, καὶ τοῖς ἱεροῖς τοῦ πρεσβυτερείου θρόνοις ἐγκαταλέγεται, καὶ τῷ Θεῷ διὰ τε ἀρετῆς, καὶ τῇ τῆς ἀξίας ὑπεροχῇ ἐγγύτερον γίγνεται, οἷονεὶ βαθμίδας τινὰς τὰς ἱερατικὰς ἀξίας ἀμείβουσα, καὶ διὰ πασῶν ὡς εἶπεῖν ἐπ' αὐτὴν ἐπειγομένη τῶν ἀρετῶν τὴν μητρόπολιν, καὶ ἐν πᾶσι τὴν τῶν θείων λογίων μελέτην ὡς οὐδεὶς ἄλλος σύνοικον ἔχουσα οἷον τι φῶς αὐτῇ καὶ διαύγειαν πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων διάκρισιν ἀδιαλείπτως παρεχομένην, οὗ καθάπερ τῷ Διομήδει φησὶν Ὅμηρος τὴν Ἀθηνᾶν ὄφρ' εὔ διαγινώσκῃ ἢ μὲν Θεὸν, ἢ δὲ καὶ ἄνδρα⁶³, ἀλλ' ὅπως τῶν τε καλῶν καὶ τῶν ἐναντίων εἰλικρινῆ διάγνωσιν σχοῦσα τῶν μὲν

61. Ἡ ἐπιλεκτικὴ πρόσληψις τῆς θύραθεν παιδείας, ἔτσι ὥστε νὰ ἀπορρίπτονται τὰ μυθεύματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀποτελεῖ τυπικὴ πατερικὴ στάσις. Βλ. Β. Ν. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*. Μετάφρασις ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως Εὔας Καλπουρτζῆ. Ἐποπτεία καὶ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις Λίνου Γ. Μπενάκη, Ἀθήνα 1977, σσ. 32-34 [σὺν ἐξῆς: Τατάκης, 1977].

62. Ἡ ἀντιμετώπισις τῆς παιδείας ὡς πνευματικῆς ἄσκησις μὲ σκοπὸν τὴν σύλληψιν τοῦ Θεοῦ συνιστᾷ πάγια στάσις τῶν χριστιανῶν φιλοσόφων σὲ ἀντίθεσιν μὲ τοὺς ἀρχαίους. *Ο.π.*, σ. 51.

63. Βλ. σχετικὰ *Ἰλιάδα*, Ε, στ. 121-134.

ἀντέχεται οἷα δὴ καὶ θέμις, τὰ δὲ ἀποδιοπομπῆται καθάπερ ἰατρὸς ἀριστὸς τὰ μὴ πρὸς ὑγείαν συμβάλλοντα μηδεμίαν τούτοις παρεχομένη τὴν εἴσοδον, καὶ ἵνα δὴ τὰ ἐν μέσῳ συνελόντες εἴπωμεν, εἰ καὶ ζημίαν οὐ σμικρὰν τοῖς φιλακριάμοσι τοῦθ' ἡγούμεθα, ἅτε δὴ τῆς ὥρας οὐκ ἐπιτρεπούσης, οὐδὲ τοῦ καιροῦ συγχωροῦντος τὴν περὶ ταῦτα μέλλῃσιν φέρε δὴ κατ' ἐπιδρομὴν ταυτὶ τεθεωρηκότες ἐπ' αὐτὸν δὴ τὸν τῶν ἔργων ἔσμὸν τῷ λόγῳ βαδίσωμεν.

Ἄλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως ταυτὶ πεπόνθαμεν τῶν δαιτυμόνων τοῖς λίχνοις οἵτινες ἄπτονται μὲν τοῦ παραφερομένου ἄκροις χεῖλεσιν, οὐδενὸς δὲ ἐς κόρον ἐμπίπλονται ἄλλοις ἐπ' ἄλλων τῶν ἐδεσμάτων χεῖρας ἀπλήστους προτείνοντες, ἢ κατὰ τὰς θηρευτικὰς τῶν κυνῶν, αἵπερ ἐνὸς μὲν ποθεν ἀναφανέντος θηρίου προσκαρτεροῦσιν ἐκείνῳ καὶ προσλιπαροῦσι, καὶ τὴν φυλακὴν οὐ διαλείπουσιν ἄχρις οὗ ἔλοιεν, εἰ δὲ πολλὰ ἅμα καὶ πολλαχόθεν ὑποκινεῖται αἰεὶ τὸ φανὲν μεταθέουσας ἀποφυγγάνειν ἐῶσι τὰ πρόσθεν. Ταυτὸ δὴ τι συμβέβηκε καὶ ἡμῖν τῶν ἐμπροσθεν γὰρ ἀκροθιγῶς μόνον ἀψάμενοι ἐποφθαλμιῶμεν τοῖς ἔπειτα, κἀνταῦθα παραγενόμενοι, καὶ τῇ τῶν κατορθωμάτων ἀβύσσῳ καταδύομενοι, καὶ τούτων παρασυρόμενοι τῷ ῥεύματι κατὰ τοὺς ἀπείρους περὶ τὴν νῆξιν, οὕτω δὴ ταχέως ἀναδύομεθα περισώσασθαι μόνον ἑαυτοὺς μηδὲν δὲ ἕτερον στοχαζόμενοι. Οὕτω [δὴ] τοίνυν, ὡς εἰρηκότες ἔφθημεν, τάξει διὰ πάντων τῶν τοῦ ἱερατείου χωρήσασα βαθμῶν | καὶ ἐφ' ἐκάστῳ κατὰ τὸ προσῆκον ἐνδιατρίψασα καὶ ἐμπρέψασα, οὐδὲ κατὰ τοὺς ἐν μύθοις γίγαντας, οὐς αὐθημερὸν ἐπιφυῆναι ποιητῶν παῖδες μύθοις χαίροντες τὰ πολλὰ τερατεύονται, αὐτοσχέδιος τοῖς ἱεροῖς καταλόγοις ἐπιφανεῖσα, ἀλλὰ διὰ χρόνου τῆς μείζονος καὶ πάντων ὑπερκαθημένης ἀξίας ἀξίαν⁶⁴ ἑαυτὴν ἀποφήνασα, καὶ ἐν πᾶσι τὰ καλλιστεῖα ὁμολογουμένως ἀπενεγκαμένη ἄθλον δὴ τοῦτο πρῶτον παρὰ θεοῦ τῆς κατὰ Χαλκηδῶνα μητροπόλεως τὴν προεδρίαν ἀναζώννυται⁶⁵, καὶ ταυτησὶ τῆς ποίμνης τοὺς οἰακάς ἐγχειρίζεται, καὶ ὡς εἰ-

σ. 37

64. Ἡ ἐμφατικὴ ἀναδίπλωσις (ἀξίας ἀξίαν) ὑπογραμμίζει τὴν ἀποδεδειγμένη ἀξία τοῦ Γαβριὴλ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἄνδρα.

65. Ὁ Γαβριὴλ ἀνῆλθε στὸν οἰκουμενικὸ θρόνον ἀπὸ μητροπολίτης Χαλκηδόνος. Βλ. Γεδεών, 1996, σ. 492.

πεῖν ἐκ τούτου τὸν ἀρράβωνα τῆς ὑψηλοτάτης καθέδρας ἀναδέχεται⁶⁶.

Ἐνταυθοῖ δὲ γενομένοις τοῦ λόγου τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας τῆς πάντα νοῦν ὑπερπαιούσης καὶ λόγον τοῦς λόγους ἐνὶ θαυμάζειν. Οἷα γὰρ τις σοφὸς ἀθλοθέτης ἐν μέσῳ τῶ τῶν ἀγώνων διαύλω ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν ἀθλων τὰ βραβεῖα προτείνας τῇ ἀκροτάτῃ περιωπῇ τοῦ οἰκουμενικοῦ τούτου θρόνου κατ' ἀντικρῦ τὴν ὑμετέραν καθιδρύσατο τελειότητα, καὶ μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεῖς τρανῶς πρὸς τὴν σὴν διεβοᾶτο ἀκρότητα. Ἴδου σοι τῆς μικρᾶς ταύτης ἀγέλης τῆς ἐμῆς τῶν ἐμῶν τουτωνὶ θρεμμάτων τὸν ποιμαντικὸν τὸ γε νῦν εἶναι μὲν ἐγκεχεῖρισμαι Σκίπωνά⁶⁷, καὶ τούτων σοι τέως τὴν ἐφεδρείαν πεπίστευμαι ὑπὲρ ὧν ἐκουσίως ἐπὶ σταυροῦ τὰς ἀχράντους χεῖρας ἐκτείνας πρὸς ἑμαυτὸν πεπλανημένους ἐν τοῖς τῆς ἀμαρτίας ὄρεσι συνήγαγον καὶ Θεὸς ὧν τὴν πρὸς Ἀθην οὐκ ἀπηνηνάμην κάθοδον, ἵνα καὶ τοῦς ἐκεῖ τῆς αὐτοῦ ῥύσωμαι καταδυναστείας, οὐκ εἰς μακρὰν δὲ τῆς καλῆς περὶ ταῦτα οἰκονομίας καὶ θεοφιλοῦς διοικήσεως τῆς παγκοσμίου ὀλκάδος σοι χαριοῦμαι τοῦς οἷακας, καὶ τῆς τῶν πόλεων βασιλίδος, ταυτὸν εἶπεῖν καὶ τῆς οἰκουμένης προστάτην σε ἀναδείξομαι. Βαβαὶ σοφίας Θεοῦ, ἅμα τε πρὸς τοῦς ἀγῶνας προὔκαλέσατο, καὶ ἅμα τὰ βραβεῖα τῶν ἀγώνων, καὶ τὰ γέρα τῶν ἀθλων ὑπέδειξε τὸ περὶ τὴν φροντίδα τοῦ ποιμνίου πρόθυμον αὐτῆς πόρρωθεν εἰδὼς ὁ ἀλάθητος, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ διεγείρων αὐτὴν καὶ ὑπαλείφων τῇ τῶν ἀριστείων ἐπαγγελίᾳ κατὰ τοῦς φαύλους τῶν ἀγωνιστῶν τοιαύτη περὶ αὐτὴν οἰκονομία ἐχρήσατο, οὐδὲν γὰρ οὐδέπω τῶν πάντων ἠγνόησεν ὁ Θεὸς τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ ἰαρκούμενος, ἀλλὰ τοῖς πᾶσι

σ. 38

66. Ὁ ρήτορας θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάδειξη τοῦ Γαβριὴλ σὲ μητροπολίτη Χαλκηδόνος ἀποτελέσσε «ἀρραβῶνα» τῆς πατριαρχικῆς ἐκλογῆς του. Ἡ συγκεκριμένη ἀλληγορία πιθανότατα διατυπώνεται ἐξαιτίας τῆς ἐγγύτητάς τῆς μητροπόλεως Χαλκηδόνος πρὸς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὄχι λόγῳ τῆς ἱεραρχικῆς κατάταξής της στὸν μητροπολιτικὸν κατάλογο τοῦ Πατριαρχείου στὸν ὁποῖο καταλαμβάνει τὴν ἔβδομη θέση. Γιὰ τὴν θέση τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτη Χαλκηδόνος στὴ συνοδικὴ διοίκηση βλ. τὸ κείμενο τῆς «Πράξης προβιβασμοῦ τῆς μητροπόλεως Δέρκων στὴν ὄγδοη θέση» καὶ τὸν σχολιασμό του στὸ Μπακούρος, 1, 2008, σσ. 81-97 καὶ 441-458.

67. Ὁ Publius Cornelius Scipio Africanus ἦταν ἓνας ἀπὸ τοῦς πλέον ἱκανοὺς Ρωμαίους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἡγέτες. Ἔτσι, τὸ ὄνομά του ἀπέκτησε στὴν ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοση διαστάσεις μυθικῆς. Βλ. ἐνδεικτικὰ George K. Thomford, *Scipio et Cato*, London 1955, σσ. 24-26.

διαμαρτυρόμενος οὐκ ἀγέραστον εἶναι τῆς ἀρετῆς τὴν κατόρθωσιν. Τὶ οὖν; Ὁ μὲν Θεὸς ταῦτα, ἡ δὲ ὑμετέρα τελειότης ὅπως; Ἐν κρίσει πάντως καὶ ὀρθῶς τὴν πρόσκλησιν διήτησεν ἀποναρκῆσαι μὲν πρὸς τὴν θείαν ψῆφον ὅλως οὐκ εἶχε, καὶ τὴν ἐγγχείρησιν ἦν προσετάγη παραιτήσασθαι, ἦδει γὰρ ὡς οὐδὲ Μωϋσῆς καὶ Ἱερεμίας ὑστερον τοῦ ἀντιτείνειν τῷ θείῳ κελεύσματι ἀπάναντο, εἶγε μέχρι τέλους τούτῳ προσεκαρτέρησαν, ὑπειτάγη δὲ τῷ Κυρίῳ καὶ ἰκέτευσεν αὐτὸν, καὶ πειθήνιον ἑαυτὴν ὡς Ἀαρὼν ὁ πρῶτος ἀρχιερεὺς καὶ Ἡσαΐας, οἷα δὴ καὶ πρὸ τούτων Ἀβραάμ⁶⁸ ἐκεῖνος ὁ πάλαι τῆς ἐνεγκούσης μεταναστῆναι κελεύόμενος τῷ θείῳ παρασχομένη βουλήματι τῆς τῆς πρώτης μάνδρας διοίκησιν ἀναδέχεται, κάντεῦθεν πρὸς τοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους καὶ λυμεῶνας ἐπαποδύεται συναιρομένην ἑαυτῇ τὴν θεϊαν εἰδυῖα χεῖρα καὶ δύναμιν, οὐδὲ καθάπερ ὁ προφητάναξ τῷ ἀντιπάλῳ Γολιάθ ἀντιπαρατατιτόμενος Χερμαδίοις⁶⁹ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀμυντηρίοις καθῶπλιστο, ἀλλὰ τὸν θυρεὸν προβαλλομένη τῆς πίστεως, καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος περικοσμουμένη διετέλει τῷ θώρακι οἷον τι δολιχόσκιον ἔγχος τὴν ποιμαντικὴν ταυτηνὴν ῥάβδον κατὰ τῶν ἀντιπάλων κραδαίνουσα, καὶ τούτους καιρίως μάλα τιτρώσκουσα, ὡς πορρωτάτω τε τῆς λογικῆς τοῦ Χριστοῦ ἀποσοβοῦσα ἀγέλης, πρὸς δὲ τοὺς ποιμαινομένους κούφην τε ἀποφαίνουσα καὶ μετρίως καθαπτομένην τὸ ἐπαγωγὸν καὶ ἐφολκὸν πλεον κεκτημένη τοῦ ἰταμοῦ καὶ κολάζοντος, δι' ἧς πρὸς ἑαυτὴν ἀνεκαλεῖτο πλανώμεθα, καὶ τὴν εἰς Χριστὸν παρήνει τούτοις εὐπεΐθειαν.

Τὸ δὲ πρᾶον καὶ τὸ φιλάνθρωπον, καὶ τὴν κατὰ νόμους θείου διοίκησιν αὐτὸν διηγεῖσθων οἱ ἀπολαύσαντες, καὶ τοῖς πᾶσι διατόρῳ τινὶ φωνῇ, καὶ στεντορείῳ διαμαρτυρεῖσθων τῷ φθέγματι. Οὐδὲ γὰρ ἂν ὁ πᾶς αἰὼν ἡμῖν πρὸς τὴν τούτων ἀφήγησιν ἐξαρκέσειεν ἄλλωστε καὶ ἀβελτηρίας φευξόμεθα τὰ

68. Γιὰ τὴν ἄμεση σχέση τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν Μωϋσῆ, τὸν Ἱερεμίαν, τὸν Ἀαρών, τὸν Ἡσαΐαν καὶ τὸν Ἀβραάμ. καὶ κυρίως γιὰ τὴν στάση τους ἀπέναντί Του βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: Παν. Ἰ. Μπρατσιώτη, «Ἀαρών», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 1 (1962), στ. 7-8. Τοῦ ἴδιου, «Ἀβραάμ», *ἴδ.*, τ. 1 (1962), στ. 59-62. Τοῦ ἴδιου, «Ἡσαΐας», *ἴδ.*, τ. 6 (1965), στ. 73-76. Ἰω. Μουτζούρη, «Ἱερεμίας», *ἴδ.*, τ. 6 (1965), στ. 774-779. Παν. Ἰ. Μπρατσιώτη, «Μωϋσῆς», *ἴδ.*, τ. 9 (1966), στ. 280-284.

69. Βλ. Βασιλειῶν Α' 17, 42-52.

σ. 39

τοῖς ὑετοῦ σταγόσι, καὶ ψάμμω⁷⁰ καὶ ἄστρασι κατὰ γε
πλήθος ἐρίζοντι' αὐτῆς κατορθώματα λόγοις καὶ ταῦ-τα
τοῖς ἡμετέροις ἀγυμνάστοις οὔσι τέως καὶ μικροῖς
περιλαβεῖν εὐήθως μάλα φιλοτιμούμενοι. Τῆς δὲ περὶ
τοὺς θείους σηκοὺς καὶ τεμένη ἐπιμελείας τε τῆς σῆς
καὶ φροντίδος μάρτυρες λαμπροὶ οἱ πανταχοῦ τῆς
Χαλκηδόνος ἐκ ἰβάθρων δαψιλεστάτη χειρὶ ἀνεγνηγε-
μένοι νεῶ τὸ πρὸς τὰ θεῖα ταύτης ἄοκνον διαπρυσίως
ἐν ἀφωνίας δεσμοῖς καταγγέλοντες, καθὸ καὶ τὸν
Σολομῶντα οὐχὶ μὴν ὑπερβαλεῖν ναὸν δειμάμενον Κυρίῳ
παντοκράτορι οὐκ ἂν τις οἶμαι, εἰ μὴ φθόνῳ καὶ
βασκανίᾳ περὶ τὰ λαμπρὰ τῶν ἔργων εἶη χρώμενος
ἀντιτείναιτο, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ μὲν σκιαῖς
ὑπηρετεῖ καὶ τύποις, ἡ δὲ σὴ μεγαλεπήβολος σύνεσις
ἀληθείᾳ καὶ πνεύματι⁷¹.

Οὕτω μὲν οὖν ἐνθέσμως τε καὶ σοφῶς τὸ
ἐμπιστευθὲν αὐτῇ θεόθεν οἰακοστροφήσασα ποίμνιον
ἀκλύστως τε καὶ ἀκυμάντως ἐν τοσοῦτῳ σάλῳ καὶ
κλύδωνι πραγμάτων αὐτὸ διϊθύνασα, καὶ πρὸς εὐδίους
καὶ γαληνοτάτους τῆς σωτηρίας ἐγκαθορμίσασα
ὄρμους⁷², ἐπ' αὐτὸν δὴ τὸν τοῦ πρωτοκλήτου θρόνου
ταῖς τοῦ παναγίου πνεύματος, καὶ ταῖς ἀπάντων
ψήφοις ἐγκαθιδρύεται, καὶ πυρσὸς τῇ οἰκουμένη
παμφανῆς ἀνατίθεται καταπυρσεύων καὶ δαδουχῶν τοὺς
χριστιανύμους φωτὶ τῷ τῆς χάριτος, καὶ οἷον ἥλιος
ἄλλος ἐν τῷ νοητῷ τῆς ἐκκλησίας κατεστηριγμένη
στερεώματι, καὶ πᾶσι τοῖς ὑφ' ἥλιον ἐπαφιεῖσα
διαυγῆ τὰ τῆς ἀρετῆς ἀμαρύγματα λαμπρύνει τε καὶ
περιθάλλει, καὶ βρίθειν καρποῖς ἀξίοις τοῦ τῶν
χριστιανῶν καθίστησιν ἐπαγγέλματος.

Μέχρι μὲν δὴ τοῦδε εὐδραμοῦντι ἡμῖν ἐώκει ὁ

70. Γιὰ τὴν ἀλληγορικὴ σύνδεση τῶν κόκκων τῆς ἄμμου μὲ τὰ λόγια ἢ τίς ὠδὲς, προ-
κειμένου νὰ δηλωθεῖ ἡ ἀδυναμία τοῦ ρήτορα ἢ τοῦ ὑμνοδοῦ νὰ ἀποδώσουν τὸν πρέποντα ἔ-
παινο στὸ τιμώμενο πρόσωπο πρβλ. τὸν Κ' Οἶκο τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου. Βλ. σχετικὰ
Θεοφίλου Κ. Γεωργίου, *Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος. Τὸ τυπικὸν τῆς ἀκολουθίας καὶ οἱ ΚΔ' Οἶκοι εἰς
τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον*, Ἀθῆναι 1967, σ. 56.

71. Εἶναι ἀξιόλογη ἡ χρῆσις τοῦ χιαστοῦ σχήματος *σκιαῖς - πνεύματι, τύποις - ἀληθείᾳ*,
μέσῳ τοῦ ὁποίου τονίζεται τὸ ποιμαντορικὸ ἔργο τοῦ Γαβριὴλ ὡς ἀποτέλεσμα ἐνὸς φωτεινοῦ
πνεύματος ποὺ διακονεῖ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

72. Ἡ ἀλληγορικὴ παρουσίασις τῆς πόλης μὲ κλυδωνιζόμενον ἀπὸ τὰ κύματα σκάφος
συνιστᾷ κοινὸ τόπο τῆς Ἀρχαίας Γραμματείας. Ὡς ἐκφραστικὸ σχῆμα χρησιμοποιήθηκε εὐρύ-
τητα ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς καὶ ρήτορες, γιὰ νὰ ἀποδώσει τίς δοκιμασίες τῆς χρι-
στιανικῆς κοινότητος στὸ σύνολό της, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας. Βλ. Μπακοῦρος, 3, 2008, σ.
250, ἄρ. σημ. 1.

λόγος λεπταῖς ταῖς αὔραις καταπνεόμενος, οὔτε τῷ πελάγει τῶν προτερημάτων τὴν ὀθόνην ἐπαφίεις δι' ἀμάθειαν ἵνα μὴ καταδύς, καὶ τῷ ρείθρῳ παρασυρόμενος γέλωτα ὀφλισκάνη προπετείας, καὶ γραφὴν ἀπενέγκηται θράσους, οὔτ' αὖ μὴ τὸ παράπαν αὐτῶν προσσιπούμενος, ἀλλ' οἷον ἐκ παραδρομῆς ταῦτα θεωρῶν τοῖς ἔτι σοφωτέροις τὴν ἀκριβῆ τούτων παρεχάσει ἀφήγησιν, εἰ καὶ τούτοις γ' ἐφικτὸν τῆς ἀκρότητος ἐφικέσθαι, πάντων γὰρ λόγων ὡς ἐπίπαν εἶπεῖν⁷³ κατὰψηφίσαστο ἥτιον ἢ ὑμετέρα ἀκρότης τῆ τῶν καλῶν πλεονεξία, ἐνταυθοῖ δὲ γενόμενος ἀμηχανεῖ, καὶ πρὸς τὸ ὕψος αὐτῆς ἀποδειλιᾷ, καὶ συστέλλεται.

σ. 40

Οὐ γὰρ εὐθαρσῆς ἔτι ἡμῖν ἢ μοῦσα τῷ δρόμῳ τῶν ἔργων ἀμιλλωμένη, οὐδὲ ὑπόπτεροι αὐτῆς, οὐδὲ κοῦφοι οἱ λόγοι, ἀλλὰ σχολαῖοι τε καὶ νοθεῖς, καὶ τοσοῦτον τῶν ἐγκωμίων αὐτῆς ἀπολειπόμενοι ὅσον περ ταῦτα τῶν πάποτε ἐν τοῖς αὐτοῖς διαλαμπάντων ὑπερανίσχουσι πολλῷ τῷ μέτρῳ, καὶ ὑπεράριον τείνουσι. Τίς γὰρ τῶν ἀπ' αἰῶνος πατριαρχῶν οὕτω κατὰ κανόνας καὶ θεσμούς τὴν ἀνωτάτῳ τῆς ἱεραρχίας περιωπὴν ἐκκληρώσατο⁷⁴; Μόνη γὰρ τῶν καθ' ἡμᾶς μετ' ὀλίγων δὲ τῶν πάλαι ἀγιωτάτων πατριαρχῶν οὐ βία, οὐδὲ φιλοδοξίας καὶ φιλαρχίας ἔξω τι εἰς τὴν τῶν λογικῶν προβάτων ἢ σὴ τελειότητος εἰσεπήδησεν ἑπαυλιν, ἀλλὰ διὰ τῆς μεγίστης εἰσηλθε πύλης⁷⁵ φανερώς καὶ ἐνθέσμως παρὰ τοῦ παναγίου προσκαλουμένη πνεύματος⁷⁶.

73. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ χρῆσις τοῦ σχήματος τῆς παρήχησις (πάντων γὰρ λόγων ὡς ἐπίπαν εἶπεῖν), γὰρ νὰ τονισθεῖ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ λόγου νὰ ὑμνήσει ἕνα τόσο ὑψηλὸ ἔργο.

74. Ἡ ρητορικὴ ἐρώτησις ποῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐμφατικὴ ἄρνησις εἶναι μᾶλλον ὑπερβολικὴ, γιὰτὶ καὶ ὁ προκάτοχος τοῦ Γαβριήλ, Πατριάρχης Καλλίνικος Β', εἶχε ἐκλεγεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες. Ἐπομένως, ἡ Παναγιότητά του δὲν ἦταν «ἡ μόνη γὰρ τῶν καθ' ἡμᾶς (Πατριαρχῶν)», ὅπως διαπιστώνει στὴ συνέχεια ὁ ρήτορας, ποῦ ἐκλέχθηκε «φανερώς καὶ ἐνθέσμως». Βλ. σχετικὰ Γεδεών, 1996, σσ. 487-491.

75. Εἶναι ἀξιόλογη ἡ ἀντίθεσις ποῦ ἐπιχειρεῖ νὰ δημιουργήσει ὁ ρήτορας μὲ τὴν εὐαγγελικὴ παράδοσι, ὅταν ἀναφέρεται ἐπαινετικὰ σὲ εἴσοδο διὰ τῆς μεγίστης πύλης, καθὼς εἶναι γνωστὴ ἡ προτροπὴ τοῦ Ἰησοῦ: «Εἰσελθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν»: Κατὰ Ματθαῖον 7, 13. Ἡ ἀντίθεσις ὑπογραμμίζει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γαβριήλ ἐκλέχθηκε μὲ διαφανεῖς διαδικασίες, ἐπομένως ὡς ἐκφραστικὸ σχῆμα ἔχει ἐντυπωσιακὸ ἀλλὰ φαινομενικὸ χαρακτῆρα. Ὁ ρήτορας, ἐνῶ χρησιμοποιεῖ ὄρους *μεγέθους* ἢ *ποσότητος*, συνυποδηλωτικὰ σχολιάζει τοὺς *τρόπους* ἢ τὶς *μεθόδους*, δηλαδὴ τὰ *ποισιτικὰ* χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου.

76. Ὁ Ἀντώνιος, ἐπαινώντας τὸν Γαβριήλ, μεταξὺ ἄλλων ὑπογραμμίζει τὸν κανονικὸ, δηλαδὴ τὸν σύμφωνο μὲ τοὺς ἱεροὺς κανόνες, χαρακτῆρα τῆς ἐκλογῆς του. Δυστυχῶς, ἡ ἀνάδειξις στὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα ἀρκετὲς φορὲς ἦταν ἀποτελέσμα ἀντικανονικῶν πρακτικῶν

Διὸ καὶ τα λογικὰ θρέμματα τῆς τοῦ γνησίου καὶ ἀληθεστάτου ποιμένος φωνῆς ἐπαΐοντα σκιρτᾷ γηθοσύνης, καὶ ταύτην περιχορεύει, καὶ πνευματικῶς συναγάλλεται ἀνθ' ὧν καὶ τήμερον πανταχόθεν τῆς πόλεως, καὶ τῶν πέριξ μεθ' ὄσης πλείστης περιχαρείας καὶ εὐλαβείας ἅπας ὁ περιούσιος λεῶς τοῦ Κυρίου συρρέουσάντες τὰς εὐλογίας αὐτῆς ἀπίασι κομιζόμενα, καὶ τὰ μικρὰ δῶρα ταῦτα σύμβολα τῶν μεγίστων, καὶ τῶν μελλόντων ἐκείνων ἀράβωνά, οἷς ὁ τῶν ποιμένων ποιμὴν⁷⁷ δεξιοῦται τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγωνισαμένους, ἀγιασμοῦ τε δεῖγμα, καὶ πατρικῆς ἀγάπης τεκμήρια ἀποφερόμενοι, καὶ τούτοις φιλοφρονούμενοι χαίρουσι οὐχ ἥτιον, ἡπερ Ἀνάξαρχος ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ταλάντοις ἅ πρὸς τοῦ Μακεδόνα δεδῶρηται⁷⁸. θαρρόυντες τοιγαροῦν μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου χεῖλος ἐν οἱ πάντες γενόμενοι διαπρυσίως ἀναβοῶμεν θεϊότατε δέσποτα. Τοιοῦτον ἄρ' ἔχομεν τῶν ἀρχιερέων τὸν ἄκρον⁷⁹, ὃς ἀρετῆ πάση, καὶ ἰδέα λόγου τὴν ψυχὴν καταγλάϊσται, εἰς τύπον τε τοῖς μετ' αὐτὸν καὶ ὑπογραμμὸν ἀρετῆς τὴν μεγίστην ἀξίαν ἀνεζώσατο, ἵνα λάμπη τὸ φῶς τοῖς ὀδεύουσι τῶν θείων ἐντολῶν τὴν πορείαν, καὶ δοξάζεται ὁ τὸν λαμπτήρα ἐν μέσῳ τοῦ τῆς ἐκκλησίας θέμενος στερεώματος. Οἷον γὰρ αὐτὸ τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς ὁ μέχρι τρίτου ἀρθεῖς οὐρανοῦ μακάριος Παῦλος βούλεται γε εἶναι, καὶ περιγράφει τὸν ἀξίως τῆς οἰκουμένης προσιησόμενον⁸⁰.

Τοιαύτην ὁ καθ' ἡμᾶς χρόνος ἐπλούτησε τὴν ὑμετέραν ἀκρότητα, νηφάλιον, σώφρονα, δίκης κεχρημένην τρυτάνη μητ' εἰς δεξιὰ, μήτ' ἀριστερὰ κλινού-

καὶ μεθοδεύσεων, γεγονὸς ποὺ συντελοῦσε μεταξὺ ἄλλων στίς συχνές ἀλλαξοπατριαρχεῖες. Βλ. σχετικὰ Πηνελόπη Στάθη, «Ἀλλαξοπατριαρχεῖες στὸν θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης (17ος - 18ος αἰ.)», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. 7 (2006), σ. 56.

77. Τὸ ὑπερβατὸ σχῆμα, ἡ ἀναδίπλωσις καὶ ἡ παρήχησις τονίζουν τὴν ιδιότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ποιμένα ποὺ συνδέει τὸν Πατριάρχη Γαβριὴλ μὲ τὸν κορυφαῖο ποιμένα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν Χριστό. Ἔτσι, ἡ γενικὴ διααιρετικὴ τῶν ποιμένων, ἐνῶ ἐξαιρεῖ τὸν Χριστό, ταυτόχρονα προβάλλει τὸν Γαβριὴλ, χωρὶς νὰ τὸν κατονομάζει.

78. Γιὰ τὸν φιλόσοφο Ἀνάξαρχο τὸν Ἀβδηρίτη, τὸν στενὸ φίλο ἢ κόλακα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καὶ τὸ συγκεκριμένο περιστατικὸ τῆς «δωρεᾶς» ἢ «ἐξαγορᾶς», ὅπως καταγράφεται στίς ἀρχαῖες πηγές, βλ. John B. Reynolds, *Alexander and The Greek History*, New York 1967, σσ. 34-35. Στὴ μελέτη αὐτὴ ἀναλύονται εὐστοχα οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχει ὁ Διογένης Λαέρτιος γιὰ τὸν Ἀνάξαρχο.

79. Πρβλ. Πρὸς Ἑβραίους 7, 26.

80. Πρβλ. Πράξεις Ἀποστόλων 9, 15.

ση, ἀλλ' ἐκάστῳ ταλαντευούσῃ προσηκόντως τὸ δίκαιον, οὐδὲ δώροις οἷς οἱ πολλοὶ τῶν τὰς κρίσεις ποιούντων ἀλίσκονται τὴν παρθένον δίκην μιγνύουσας, ὥστε μηκέτι |παρ' Ἑλλήνων τοῖς πάλαι Ἀριστείδην ἐκεῖνον ἄδεσθαι κατακλέος δικαιοσύνης⁸¹. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ μὴ ἐξικομένης οἱ τῆς ἰσχύος χειρῶν οὐκ ἤρχεν ἀδίκων τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν καὶ ἀρετῆς κατόρθωσιν ποιησάμενος. Ἡ δὲ ὑμετέρα κριτικωτάτη σύνεσις τοσαύταις ὀσημέραι δίκαις ἐφιστάνουσα ἐν οὐδεμιᾷ οὐδέποτε ὄφθη τοῦ δικαίου ἐκκλίνουσα, ἀλλὰ συναγωνίζεται τούτῳ μάλα προθύμως οὗ τὸν τύπον φέρουσα διατελεῖ Χριστὸν ὡς οἶδόν τε μιμουμένη καὶ πάντα ποιούσα καὶ λέγουσα δείκνυται ἔνεκα τοῦ μηδ' ἐπὶ ποσὸν λωβωθῆναι τὸ δίκαιον. Τὴν δὲ τῶν θείων κανόνων καὶ θεσμῶν ἀκριβῆ καὶ μέχρι κεραίας τήρησιν τίνες ἀν Δημοσθένεις, ἢ Νέστορες Ὀμήριοι προσηκόντως ὑμνήσειαν⁸²;

Ποῖος δὲ λόγος ἢ γλῶττα πρὸς ἐγκώμιον τεθηγμένη καὶ ῥητορείας τὰ ὄργια ἐξακριβώσασα τὰς πρὸς θεὸν αὐτῆς ὑμνωδίας, καὶ τὰς παννύχους στάσεις ἐν ἰκετεῖαις καὶ λιτανείαις αἷς τοῖς ἀγγέλοις συνεξετάζεται τοῖς ἀσωμάτοις ἐν σώματι ἀποχρώντως δηλώσειεν;

Ἐδει γὰρ τὸν τῆ κλήσει τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων ὁμωνυμοῦντα⁸³ τῷ χοροστάτῃ, καὶ θεία τινὶ προγνώσει καὶ λόγοις ἀρρήτοις προνοίας παντεπισκόπου τούτῳ τοῦ ὀνόματος κοινωθήσαντα μηδὲ τῆς κατ' αὐτὸν ἀπολείπεσθαι λειτουργίας, ἀλλὰ συναμιλλᾶσθαι γ' ἐκείνῳ καὶ συνεκτείνεσθαι, καὶ τοῖς ἴσοις ὕμνοις συγγεραίρειν τὸν κτίσαντα, καίπερ ὁμωνυμοῦντα τῆ κλήσει συνώνυμον ἀναφανῆναι τοῖς ἔργοις, εἰ δὲ δεῖ τι καὶ τῷ λόγῳ νεανιεύσασθαι καὶ ὑπερβαλεῖν ἐς τὰ

81. Γιὰ τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης ποὺ κοσμοῦσε τὸ ἦθος τοῦ Ἀριστείδου οἱ πληροφορίες στὰ ἔργα τῆς Ἀρχαίας Γραμματείας εἶναι πολλές. Βλ. ἐνδεικτικὰ Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι*, «Θεμιστοκλῆς», 12.6-12.8.

82. Οἱ πληθυντικοὶ κύριων ὀνομάτων ἀποδίδουν συσσωρευτικὰ καὶ διαχρονικὰ τὸ ἔργο τοῦ ῥήτορα. Ἔτσι, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν δυναμικὴν εὐκτικὴν ἀν...ὕμνήσειαν σὲ ρητορικὴ ἐρώτηση, ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἰσχυρὴν ἄρνηση, ὑπογραμμίζεται ἡ ἀνεπάρκεια ὁποιοδήποτε ἐγκωμίου, ὅταν χρησιμοποιεῖται, γιὰ νὰ ὑμνήσει τὴν ἐκκλησιαστικὴν παρουσία τοῦ Πατριάρχου Γαβριήλ.

83. Εἶναι εὐφρὺς ρητορικὸν λογοπαίγνιο ἢ ὑπόμνηση τῆς ὁμωνυμίας τοῦ Πατριάρχου Γαβριήλ μὲ τὸν Ἀρχάγγελο Γαβριήλ, γιὰ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἀναλογία στὴν δρᾶση τους σὲ διαφορετικὰ, βέβαια, ἐπίπεδα κτιστότητας.

μάλιστα, ἐκεῖνος μὲν γὰρ οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ φύσεως ἀύλου τετυχηκῶς καὶ ἀσωμάτου τοῖς θείοις ὕμνοις διηνεκῶς προσκαρτεροίη σωματικῆς ἀνάγκης τοῦτον πρὸς ἑαυτὴν μὴ περισπώσης τὸ σύνολον. Πάσης γὰρ ὑλικῆς [ἄγγελ] περιπαθείας ἢ τῶν ἀγγέλων ὑπερανεστηκυῖα φύσις οὐδενὶ τῶν ἀπὸ ταύτης παθῶν ἀλώσιμος πέφυκε. Μέγα δὲ καὶ μυρίων ἐπαίνων καὶ ἐγκωμίων ἄξιον, εἴ τις ἐν ὕλῃ καὶ σώματι τοῖς ἀσωμάτοις καὶ ἀύλοις ὑπὲρ λόγον πάντα καὶ νῦν ἀνθρώπινον ἀντεξειτάζεται, ὅπερ ἐπὶ τῆς ὑμετέρας καθορᾶται σεβασμιότητος ἀδαμαντίνῳ τινὶ καρτερίᾳ καὶ γενναιότητι ταῖς πρὸς Θεὸν διηνεκῶς ὕμνωδαίαις προσλιπαρούσης, καὶ τοῦτον ἰλεων ἀπεργαζομένης | τοῖς εὐσεβέσι ταῖς ὁσημέραι θεοφιλέσιν ἐντεύξεσι. Σολομῶντος μὲν οὖν αὐτὰ δὴ τὰ ἐπαινούμενα σοφία καὶ φρόνησις, καὶ τὸ μὴ πρὸς χάριν, μηδὲ πρὸς ἀργύριον ἐπάγειν τὰς ψήφους, ἀλλ' ἰσορρόπους καὶ ἀντιπάλους τοῖς πράγμασι. Σοῦ δὲ τὴν περὶ ταῦτα γ' ἔξιν ἄρα γ' ἐν βίῳ θήσομεν, καὶ ἠττηθῆναι σε τοῦ Σολομῶντος ταύτη γὰρ τοι φήσομεν; Ἡκιστα⁸⁴. Τὴν γὰρ δὴ δικαιοσύνην ὡς ὑπερήλασας καὶ κατόπιν ἐρρίψας ὁ, τε λόγος φθὰς ὡς ἐν παρέργῳ δεδηλωχεν, ἢ τε πείρα καὶ φήμη αὐτὰ δὴ τὰ μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις μαρτύρια τοῦ ἐν Δωδώνῃ Χαλκείου διακηρύττει τορώτερον⁸⁵. Τὴν δὲ οὐρανοῦ ψαύουσιν αὐτῆς φρόνησιν καὶ τὰς τῆς σοφίας καλλιιεργείας οὐδένα γ' οἶμαι τῶν πάντων ἀγνοεῖν, εἰ μὴ πρὸς τὰ καλὰ τῶν ἔργων οὕτως γ' ἐκκεκώφωται, ὥσθ' ἅ καὶ τυφλῶ φασι δῆλα ἐθελοκακῶν μὴ ἐθέλειν εἰδέναι, οὕτω γὰρ ἐς ἄκρον τῇ ὑμετέρᾳ συνδεδράμηκεν ἐκάτερον τελειότητι, ὡς οὐδὲ ἐν οὐδενὶ τῶν ὧν ἴσμεν συνελθεῖν μνημονεύεται, εἶγε σοφία

84. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ χρῆσις τῆς ἑλλειπτικῆς πρότασις ποὺ καταλαμβάνει μίαν περίοδο μὲ τὴ χρῆσις ἐνός ἐπιρρήματος σὲ ὑπερθετικὸ βαθμὸ, προκειμένου νὰ τονισθεῖ ἡ σύγκριση ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ ρήτορας ἀνάμεσα στὸ ἀκέραιο ἦθος τοῦ Σολομῶντος καὶ τὸ ἀνάλογο τοῦ Γαβριήλ. Ἡ ἐπιλογή αὐτῆς τῆς βραχυλογικῆς διατύπωσης ἐπιτρέπει στὸν ρήτορα νὰ μὴ φανεῖ ὅτι ὑπερβάλλει, συγκρίνοντας τὸν Γαβριήλ μὲ ἕνα θυρικὸ πρόσωπο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Μολονότι, ἡ σύγκριση φαίνεται νὰ ἀφορᾷ στὸ ἦθος τῶν δύο προσωπικοτήτων ὑφέρει ὡς βάση σύγκρισης τὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ Σολομῶν καὶ ὁ Γαβριήλ ἐπιμελήθηκαν τοὺς χώρους λατρείας τοῦ Θεοῦ.

85. Ὁ ὑποτιμητικὸς χαρακτηρισμὸς *χαλκείου*, ποὺ ἀφορᾷ στὸ ἀρχαῖο μαντεῖο τῆς Δωδώνης ἀπορρέει ἀπὸ τὴ βαθιὰ ἀποστροφή τοῦ χριστιανικοῦ ἦθους γιὰ κάθε μορφῆς πρόγνωση τοῦ μέλλοντος, ἢ ὅποια οὐσιαστικὰ ἀλλοιώνει τὸ «αὐτεξούσιο», τὸ ἐλεύθερο ἦθος τοῦ Ἀνθρώπου. Τὸ συγκεκριμένο ζήτημα ἔχει ἀπασχολήσει ὄχι μόνον τὴν πατερικὴ θεολογία ἀλλὰ καὶ τὴ βυζαντινὴ φιλοσοφία. Βλ. ἐνδεικτικὰ Τατάκης, 1977, σσ. 36-37.

μὲν κατὰ τὸν εἰπόντα τὸ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ κατ' ἴχνος τοῖς ἐκείνου προστάγμασιν ἔπεσθαι.

Φρόνησις δὲ ἐν ἡθεσι καὶ οἰκείαις, καὶ πολιτείαις στοχαστικῇ ἐστὶν ἀεὶ τοῦ δέοντος, καὶ τοῦ μετρίου⁸⁶, δι' ἧς ἄριστα τὰ τε τῆς ἐκκλησίας, καὶ τὰ τῆς ἀξίας διστάσονται, τίς γὰρ τῶν τὴν μεγίστην κληρωσαμένων ἀρχὴν οὕτως ἠσπάσατο μετριότητα ὥστε πᾶσι διὰ ταύτην ἐρᾶσθαι⁸⁷;

Τίς δ' οὕτως εἰρήνην μετὰ πάντων ἠγάπησε, καὶ ταύτην τοῦ οἰκείου προὔθετο κέρδους ὡς περὶ ταύτας ἢ σὴ σεβασμιότης καθορᾶται σπουδάζουσα. Φύσει γὰρ τὸ εὐπρόσιτον, καὶ μειλίχιον, καὶ ἐπιεικὲς, καὶ ἀμνησικάκον κέκμηται, δι' ἃ πᾶσι προσφιλέως, πᾶσι τοῖς θέλουσι τὴν ἐν Χριστῷ εἰρήνην εἰρηνεύουσα, καὶ εἰρηνοποιὸς καθέστηκε τῇ ἀδελφότητι τῆς περὶ ταύτην ὀμηγύρεως φιλουμένη καὶ ὑπερφιλοῦσα μηδένα ἐν μηδενί ποτε λυποῦσα, ἀλλὰ πᾶσιν ἠπίως τε καὶ ἡδέως προσφερομένη τὰ πάντα τοῖς πᾶσι κατὰ τὸν Ἀπόστολον γιγνομένη ἵνα πάντας κερδήσῃ⁸⁸. Ὅθεν καὶ παρὰ πάντων οὐ μόνον ποθεῖται, ἀλλὰ καὶ δι' αἰδοῦς, καὶ εὐφήμου ἀγεται γλώττης, οὐ μὴν οὐδ' ἡ ἄλλη τῶν ἀρετῶν ἀγλαΐα καὶ χάρις τῆς σεβασμίας σου ψυχῆς ἀπεστίν, ἀλλ' ἐναρμονίως ἅπαν ἀρετῆς εἶδος ἐληλυθὸς οἶονεῖ τινὰ λειμῶνα εὐανθῆ ἤρος ὥρα διαπρεπῆ, καὶ μυρίοις κομῶντα τοῖς ἀνθεσι τὴν ἱερὰν σου ψυχὴν σὺν ἰκόσμφ καταγλαΐζουσιν, αἱ μὲν οἷάτινα ῥόδα τὴν ὀσμὴν τῶν ἐν αὐτῇ πνευματικῶν χαρίτων προτείνουσαι, αἱ δὲ καὶ τοῖς χρήζουσι τοὺς καρποὺς πρὸς ἀπόλαυσιν παρεχόμεναι. Καὶ δὴ τῇ ποικιλίᾳ καὶ φαιδρότητι τῶν ἀρετῶν λειμῶν πνευματικὸς ἡ θειοτάτη σου ψυχὴ τοῖς πᾶσι προτίθεται ἀδεῶς τὰς παντοίας τῶν ἀρετῶν ἀγλαΐας

σ. 43

86. Ὁ τελολογικὸς ὀρισμὸς τῆς φρόνησις ἀποδεικνύει τὴν βαθιὰ ἀριστοτελικὴ παιδεία τοῦ ρήτορα ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀκροατηρίου στὸ ὅποιο ἀπευθύνεται, καθὼς διατυπώνεται ἀξιωματικά. Ὁ συσχετισμὸς τῆς φρόνησις μὲ τὴ μεσότητα ἀποτελεῖ, ἐπίσης, θεμέλιο τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Βλ. Ἀριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια*, II, 1107a.

87. Ἀπὸ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἀντώνιος Βυζάντιος ὡς ρήτορας ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει προσεγγίσει τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία περισσότερο ὡς γραμματικὸς-φιλόλογος καὶ λιγότερο ὡς φιλόσοφος. Βλ. σχετικὰ Δημητρίου Λυπουρλή, «Ἐνας φιλόλογος διαβάσει τὸν ὀρισμὸ τῆς (ἠθικῆς) ἀρετῆς στὰ Ἠθικά Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλη», *Φιλοσοφεῖν*, τχ. 5 (2012), σσ. 91-103.

88. Πρβλ. Πρὸς Κορινθίους Α' 9, 19-20. Μὲ τὴ χρήση τῶν σχημάτων τῆς ἐπαναφορᾶς καὶ τῆς ἀναδίπλωσις (*πᾶσιν [...] τὰ πάντα τοῖς πᾶσι [...] πάντας*) ἐξαιρεται ἡ διαλακτικότητα καὶ ἡ αὐτοθυσία τοῦ Γαβριὴλ ὡς ποιμένα σύμφωνα μὲ τὰ εὐαγγελικὰ πρότυπα.

ἀποδρέπεσθαι προτρεπόμενος.

Τίς οὖν ἔσται πρὸς ταῦτα τῷ Σολομῶντι σύγκρισις⁸⁹; Καὶ δὴ τοὺς πάλαι πάντας παραδραμόντες, οὓς ῥητόρων παῖδες ἐπεισκυκλοῦσι τοῖς λόγοις καθ' ἕκαστον τῷ ἐγκωμιαζομένῳ παραθεωροῦντες, κὰν τούτου μῆκος καὶ ἔκτασιν τῷ λόγῳ τεχνώμενοι, ἐξ ὧν οὐδεὶς ἂν ἐπ' ἐμοὶ κριτῇ τῷ ἐπαινουμένῳ κόσμος προσγένοιτο, τίς γὰρ φασὶ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, καὶ σκιᾶ πρὸς ἀλήθειαν⁹⁰;

Ἐκεῖ σκιαὶ καὶ τύποι ἐνταῦθα φῶς καὶ ἀλήθεια, τούτους οὖν φημι πάντας παραδραμόντες πρὸς τοὺς ἐν χάριτι τὸν τοῦ λόγου ῥυτῆρα τρέψομεν. Αὐτοὶ δὴ οὖν οἱ κορυφαῖοι τῶν ἐν χάριτι τῷ λόγῳ παρόντων Πέτρον φημι καὶ Παῦλον οἱ θεμέλιοι⁹¹. Καὶ ἀράγα οὓς τῆς πίστεως πρόβολοι, καὶ τῆς εὐσεβείας προστάται θερμότατοι, τούτων τὴν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἔνστασιν, καὶ τοὺς ὑπὲρ Χριστοῦ καμάτους καὶ πόνους πῶς οὐκ ἂν τις ἐν δίκῃ μᾶλα ταῖς ὑμετέραις παραβάλλοιε πράξει τὸ ἴσον αὐταῖς ἀπονέμων οὐκ ἀπεικότως;

Κακείνων γὰρ ἑκάτερος διὰ μυρίων πόνων καὶ πολλοὺς εὐρίσκων τοὺς ἀντιβαίνοντας τῷ τοῦ Εὐαγγελίου κηρύγματι διατρέχων τὴν ὑφ' ἡλίον πάντας, εἰ δυνατὸν τῇ τοῦ λόγου σαγήνῃ περιλαβεῖν, καὶ Χριστῷ προσαγαγεῖν περὶ πολλοῦ ἐποίηετο, ἢ τῆς μεγαλεπήβολος σύνεσις ἐν οὐκ ἐλάττονι σάλῳ καὶ κλύδωνι⁹² τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου τοὺς τῆς ἐκκλησίας οἰακας παρὰ θεοῦ ἐγχειρισθεῖσα τὸ ἴσον τῆς προθυμίας ἐνδείκνυται, καθ' ὃν οὐκ ὀλίγοι διὰ τὸ τοῦ γένους ἀτύχημα εἰσὶν ἀντιπίπτοντες. Ἀμφοτέρωθεν γὰρ νῦν τὰ βέλη τῶν ἐναντίων τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν

89. Ἡ ρητορική ἐρώτηση ἀνανεώνει τὴν προσοχὴ τοῦ ἀκροατῆ στὴ σύγκριση Σολομῶντα-Γαβριήλ, πού εἶχε ἐγκαινιάσει ὁ ρήτορας παραπάνω. Βλ. ἐδῶ, ἀρ. σημ. 84.

90. Μὲ τὴν χρῆση τοῦ χιαστοῦ σχήματος (*φωτὶ πρὸς σκότος, καὶ σκιὰ πρὸς ἀλήθειαν*) ἀναδεικνύεται τὸ διώνυμο τῶν ἀξιών πού ἐνστερνίζεται ὁ ρήτορας (*φωτὶ-ἀλήθεια*) σὲ ἀντιδιαστολή μὲ τὸ διώνυμο πού ἀπορρίπτει (*σκότος-σκιᾶ*). Οἱ ἀξίες πού τιμᾶ συνιστοῦν καίριες ἀρχές τοῦ χριστιανικοῦ ἠθους.

91. Ἐνῶ ἡ δυτικὴ παράδοση ἀναγνωρίζει ὡς ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς Ἐκκλησίας μόνον τὸν Πέτρο, ἀκολουθώντας κατὰ γράμμα τὴν σχετικὴν ῥήσιν τοῦ Ἰησοῦ (Κατὰ Ματθαῖον 16, 18-19) στὴν ἀνατολικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ὁ Πέτρος ἀπὸ κοινού μὲ τὸν Παῦλο ἀναγνωρίζονται ὡς κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων.

92. Ἡ χρῆση τοῦ σχήματος λιτότητας στὸν ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ ὑπογραμμίζει τὰ προσδιοριζόμενα (*ἐν οὐκ ἐλάττονι σάλῳ καὶ κλύδωνι*). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς τῆς κατάστασης συνιστᾶ πολιτικὸ σχόλιο τοῦ ρήτορα γιὰ τὴν ἱστορικὴ συγκυρία, στὴν ὁποία βρισκόταν τὸ Γένος.

κατατοξεύονται πίστεως, πλὴν ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτης προσβάλλοντα πρὸς τοὺς ἀφέντας αὐθις ἐπανακάμπτουσι, καὶ τούτους καιρίαν τιτρώσκουσι, τὸν δὲ τῆς θεολογίας ἐπώνυμον, καὶ τὸν χρυσοῦν μὲν τοῖς λόγοις, χρυσοῦ δὲ λαμπρότερον Ἰωάννην πῶς παρελεύσωμαι τὸν θεορόρημονα⁹³; Οὕς οὐ μόνον εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ |καὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ὑμετέρα διεδέξατο πατρότης⁹⁴, ὧν οὕτως ἢ τοῦ ὀνόματος συνεξεφῆπλετο εὐκλεία, ὥστε καὶ τὸν ἅπαντα αἰῶνα τῇ δόξῃ περιβαλεῖν [περιλαλεῖν], ὅτι δὲ καὶ τούτοις ἐφάμιλλα, ἵνα μὴ καὶ μᾶλλον εἶπω τὸ κλέος ἦρται τῆς χριστομιμήτου σου ψυχῆς αὐτὰ καταμαρτυρήσει τὰ πράγματα μείζονος ἢ κατὰ τὴν τότε προνοίας δεόμενα. Ὡσπερ γὰρ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τὰ πράγματα τῆς ὑμετέρας οὐκ ἐδεῖτο συνέσεως πρὸς βελτίωσιν, οὕτως οὐδὲ ἢ νῦν κατάστασις τῶν προειρημένων ἀγίων, ἀλλὰ σοῦ τοῦ καλοῦ ποιμένος τοῦ ἰδμονος κυβερνήτου, καὶ ἀκινδύνως εἰδότος οἰακονομεῖν τρικυμίας καταλαβούσης τῆς ἐκκλησίας τοὺς οἰακας, ὃν ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου Κυρίου μετὰ τοῦ Δαυὶδ κατεδήδοκε. Τοσοῦτον γὰρ τῆς τοῦ θείου νεῶ καλλονῆς ἐφρόντισας, παναγιώτατε δέσποτα, καὶ πάσης ἄλλης εὐπρεπείας καὶ κοσμιότητος ὅσον οὐδέπω τις οὐδὲ τῶν βασιλέων τῶν μεγαλοπλούτων καὶ φιλοκόσμων τὸν ἴδιον οἶκον κατακαλλύναι πεφιλοτίμηται.

Ἄλλ' οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν προσόντων αὐτῆ ἀγαθῶν συναρπαγέντας τῷ ρεύματι ἐλαττοῦν αὐτῆς προήχθημεν τὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου φανώτερα κατορθώματα ἅττα λόγου παντὸς ὑπερπαίει τὴν δύναμιν οὐ μόνον τοῦ καθ' ἡμᾶς, οἵτινες οὐδ' ἄκροισ ὁ φασὶ χεῖλεσι τῶν τῆς ῥητορείας ναμάτων ἐγεύθημεν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀμηρικῆς σειρῆνος, καὶ τῆς Δημοσθένους εὐγλωττίας ὑπερανέστηκεν ἐνδηλότατα. Τοιγαροῦν ἐνταῦθα που τὰ [τὰ] τῆς εὐφημίας συγκλείσαντες λιπαρεῖς ἰκέται σοῦ προσκαθεζόμεθα τῇ σεβασμιότητι εὐμενῶς τουτὶ τὸ

93. Ἡ ἀναφορὰ στὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη. Ὑπῆρξε λαμπρὸς ρήτορας καὶ ταυτόχρονα διακεκριμένος προκάτοχος τοῦ Γαβριὴλ στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο, ὅπως ἀναφέρει στὴ συνέχεια ὁ Ἀντώνιος.

94. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ χρῆση τοῦ σχήματος τῆς ἀντίθεσης μὲ τὴ μορφή τῆς συμπλεκτικῆς ἀναίρεσης (οὐ μόνον εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν) προκειμένου νὰ τονιστεῖ ὅτι ὁ ρητορικὸς συσχετισμὸς τοῦ Γαβριὴλ μὲ τὸν Χρυσόστομο δὲν στηρίζεται μόνο στὰ φαινόμενα, δηλαδὴ τὴν ἀνάρρηση στὸν ἴδιο θρόνο, ἀλλὰ τὰ φαινόμενα ἀνταποκρίνονται στὴν ὑπόστασι τῶν συσχετιζόμενων προσώπων, δηλαδὴ στὴν ἀρετὴ τους.

ἀμουσον προσαποδέξασθαι πόνημα, καὶ συγγνώμην ἡμῖν παρασχεῖν τοῖς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐγχειρίσασι. Τὸ γὰρ πρὸς ἰσχύος πρασαγαγεῖν οὐκ ἀπωκνήσαμεν ὅτι οὐ τὸ κατ' ἀξίαν εὔ εἰδότες ζητήσῃ, ἀλλὰ τὸ πρόθυμον ἀποδέξεται, καὶ ἐπαινέσεται τὰς διὰ λόγου χάριτας ταύτη προσάγοντας.

σ. 45

Γένοιτο δὲ μετ' οὐ πολὺ καὶ δύναμιν ἀρκοῦσαν τοῦ ῥητορεύειν ὑμετέροις λαβόντας ἐντεύξεσιν, εἰ καὶ μὴ τοὺς κατ' ἀξίαν, τοὺς γε μὴν δυνατοὺς ἐπαίνους ἐξυφᾶναι τῇ ὑμετέρᾳ ἀκρότητι, ἣν ὁ τῆς εἰρήνης προστάτης καὶ πρύτανις ὁ μέχρι τῶν τοῦ Ἄδου ταμείων θεϊκῆ κατελθὼν δυναστεία, καὶ τούτου καταλύσας τὸ κράτος, καὶ τὴν τοῦ κοσμοκράτορος⁹⁵ ἐπλημένην ἰόφρῦν⁹⁶ προσουδίσας, καὶ καταβαλὼν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ ἰδίῳ αἵματι τὴν πρὸς τὸν πατέρα καταλλαγὴν ἡμῖν φιλανθρώπως πρυτανευσάμενος, καὶ τὸ μεσότειχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, καὶ ἑαυτὸν ἐκ νεκύων μετὰ τὴν τριήμερον ταφὴν παντοδυνάμῳ σθένει ἀνεγείρας ὁ τὰ πάντα δυνατὸς λόγος⁹⁷ διατηροίη διὰ βίου παντὸς ἀσινῆ καὶ πανάισιον πάντων τῶν ὁπωσοῦν ἀντιστιῆναι βουλομένων ὑπερτεροῦσαν, καὶ τῶν ἀλμυρῶν τοῦ βίου κυμάτων ὑπερνηχομένην, ἀστεμφῆ καὶ ἀνεπιβούλευτον τὸν οἴκουμενικὸν αὐτῇ χαριζόμενος θρόνον, ἀκλόνητον ἐν εἰρήνῃ βαθείᾳ, καὶ ῥώσει ἀμεταπτώτῳ, πανεύδιον. Καὶ ἐς ἡλίους ἀπειρίᾳ σχεδὸν συνεκλάμποντας ἀδιάδοχον. Διὰ δὲ τῶν παναγίων καὶ θεοπειθῶν αὐτῆς εὐχῶν καὶ ἐντεύξεων συνδιαφυλάττοι καὶ τὴν συνεδριάζουσαν αὐτῇ σήμερον τῶν θεοκοσμητῶν

95. Πρβλ. Πρὸς Ἐφεσίους 6, 12: «ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις».

96. Βλ. τὸ λῆμμα *ὀφρῦς-δος* στὸ Henry G. Lidell καὶ Robert Scott, *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μεταφρασθὲν ἐκ τῆς ἀγγλικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ξενοφῶντος Π. Μόσχου διὰ πολλῶν δὲ βυζαντινῶν ἰδίως λέξεων καὶ φράσεων πλουτισθὲν καὶ ἐκδοθὲν ἐπιστάσιᾳ Μιχαῆλ Κωνσταντινίδου, τ. 3, Αθήναι 1934.

97. Ἡ ἰδιαίτερα διαδεδομένη στὴ βυζαντινῆ ἀγιογραφία καὶ στὴν πατερικὴ θεολογία παρουσίαση τοῦ Χριστοῦ ὡς «νέου Ἀδάμ» ποὺ ἀποκατέστησε τὴ διαταραγμένη σχέση Θεοῦ – Ἀνθρώπου μετὰ τὴν ἀνυπακοὴ τῶν πρωτόπλαστων, θεμελιώνεται στὴν προειδοποίηση ποὺ ἀπηύθυνε ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς στὸν Διάβολο: «καὶ εἶπεν κύριος ὁ Θεὸς τῷ ὄφει. Ὅτι ἐποίησας ταῦτα ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ ἀπὸ πάντων τῶν θηρίων τῆς γῆς· ἐπὶ τῷ στηθεῖ σου καὶ τῇ κοιλίᾳ πορεύσει καὶ γῆν φάγη πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. **Καὶ ἔχθραν θήσω ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτὸς σοῦ τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν»:** Γένεσις 3, 14-15. [Ἡ ὑπογράμμιση δική μου].

καὶ λογιωτάτων ἀρχιερέων θείαν ὁμήγυριν ἐν τῷ συν-
δέσμῳ τῆς ἀγάπης, ἐν ἀκλονήτοις εὐθυμίαις, ἀστα-
σίαστον, ἀνεπηρέαστον, καὶ παντὸς ἀνταρτικοῦ
μηχανήματος ἀνωτέραν, συνδιέποιτε καὶ συνδιεξάγοι
τὸ ἐμπιστευθὲν ἐκάστῳ αὐτῶν λογικὸν ποίμνιον διὰ
βίου κακῶν ἀπάντων διαπεραιῶν αὐτοῦς ἀπειράστους,
καὶ κρείττονας, τοὺς τε ἐντιμοτάτους καὶ λογιωτά-
τους κληρικοὺς καὶ τοὺς ἐνδοξοτάτους καὶ εὐγενε-
στάτους ἄρχοντας καὶ ἅπαντα τὸν εὐσεβῆ καὶ νεό-
λεκτον λαὸν ταῖς ἰκετεῖαις αὐτῆς διαφυλάττοι κακῶν
ἀμετόχους, ὥστε τὴν πολυτάραχον τουτουῖ τοῦ βίου
ἀκλύστως καὶ ἀκυμάντως διαπλεύσαντας θάλασσαν ἡμ-
μέναις τῷ νυμφίῳ Χριστῷ μετὰ τοῦ νυμφαγωγοῦ καὶ
ποιμένος προσυπαντῆσαι λαμπᾶσι καὶ τοῦ ἀθανάτου
νυμφῶνος ἐκείνου τυχεῖν μετὰ τῶν φρονίμων παρθένων
τῷ ἀκροτάτῳ τῶν ἐφετῶν καὶ καθαροτάτῳ νυμφίῳ Χρι-
στῷ⁹⁸ συνευφραينوμένους, καὶ τῆς ἀκηράτου αἰγλης
κατατρυφῶντας εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα εἰς πολλὰ ἔτη.
,αψε'.⁹⁹

SUMMARY

Vassilios Bakouros, *Rhetorical education in the Patriarchal School and political training of the Greek Orthodox Nation. The "Prosphonema" of 1705, a text by Antonios Byzantios.*

This study, based on an unpublished text by Antonios Byzantios, teacher in the Patriarchal School, compiles and interprets the scattered biographical information on this distinguished scholar provided by different sources. It also attempts to prove the level of political consciousness of the Greek Orthodox Nation in the early 18th century. At the same time, it praises the quality of traditional education which -although accused later by Enlightenment scholars for being formalistic and superficial- appears to have had academic depth and moral reserves.

98. Εἶναι συχνή ἢ εὐαγγελικὴ ἀλληγορικὴ παρουσίασι τοῦ Ἰησοῦ ὡς «νυμφίου». Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ἐξῆς: Κατὰ Ματθαῖον 9, 15-16 καὶ 25, 1-10. Κατὰ Μάρκον 2, 19-20 . Κατὰ Λουκᾶν 5, 34-36. Κατὰ Ἰωάννην 3, 29.

99. Ὁ ἐπίλογος τοῦ «Προσφωνήματος» (*Γένοιτο δὲ μετ' οὐ πολὺ ... εἰς πολλὰ ἔτη*) ἱκανοποιεῖ ἀπόλυτα τὶς ἀριστοτελικὲς προβλέψεις γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ρητορικοῦ ἐπιλόγου καὶ τὴν τελικὴ -καὶ γιὰ αὐτὸν τὸν λόγο καθοριστικὴ γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα- αὐτοπαρουσίασι τοῦ ρήτορα. Βλ. Ἀριστοτέλους, *Ρητορική*, III, 1419 b.